

נואב אבל פחות?

שותפות חרדית-חילונית במלחמה - מחקר שדה

אסף מלחי | רועי לחמנוביץ

במאמר זה אנו מבקשים לבחון בשיטתיות ובעזרת ראיונות אישיים את התמורות בחברה החרדית בעקבות מלחמת חרבות הברזל. כמו כן, נבקש להתבונן גם במשמעויות החברתיות והאמוניות שהחרדים מייחסים למלחמה ובהשלכות המלחמה על יחס החרדים לסוגיית תרומתם לחברה ולמדינה, ובמיוחד לסוגיית הגיוס לצבא בשגרה ובחירום. בין השאר ניסינו לברר מיהן האוכלוסיות החרדיות שנרתמו למאמץ המלחמתי, ואם פעילות זו שינתה את יחסן לחברה הכללית ואת מידת מחויבותן למדינה, וכן – אם תמונת המלחמה שינתה משהו ביחסם של החרדים לסוגיית השירות בצבא, סוגייה הנתונה במחלוקת עזה זה שנות דור. בעיקר ניסינו להבין אם תהיה למלחמת חרבות הברזל השפעה ארוכת טווח על יחסי חרדים-חילונים בישראל. שאלות אלו נבחנו במחקר שדה איכותני שכלל 14 ראיונות אישיים מובנים למחצה עם נשים חרדיות וגברים חרדים ממגוון קהילות, שהיו פעילים בהתארגנויות התנדבותיות בתחילת מלחמת חרבות הברזל.

שאלות אלו מהותיות כיוון שהחרדים הם כיום 13.6% מכלל האוכלוסייה בישראל, וחלקם מכלל התושבים ילך ויגדל בשנים הקרובות (כהנר ומלאך, 2023). לנוכח האתגרים והלחצים הרבים שהמדינה והחברה בישראל מתמודדות עימם, מחוץ ומבית, הכרחי להבין אילו תהליכים ותמורות מתרחשים בציבור החרדי בעת המשבר הזאת ומה אפשר לעשות כדי לשלב רבים יותר ממנו בחברה, בצבא ובמשק.

1. רקע כללי

המלחמה קירבה בין החרדים למגזר הכללי.
חרדים רבים הבינו שצריך לעזור במשהו.
מהבחינה הזו אפשר להיות אופטימיים.
(חרדי חסידי)

מלחמת חרבות הברזל, הנמשכת כבר חודשים רבים, פרצה בעיצומן של תמורות תרבותיות, כלכליות ופוליטיות המתרחשות בחלקים מובחנים בציבור החרדי בישראל, ובמיוחד בקרב הציבור החרדי המודרני והעובד. אירועי 7 באוקטובר 2023 טלטלו טלטלה עזה את ערכי היסוד והאתוסים המארגנים בציבוריות הישראלית בנוגע למחויבות המדינה לביטחון אזרחיה. אירועים מטלטלים אלו הצטלבו עם התמורות הפנימיות בציבור החרדי, והיו זרז רב עוצמה וכר פורה לפעילות ענפה של עשרות ארגונים חוצי-קהילות חרדיות – עמותות, ארגוני חסד ומוסדות חירום והצלה אזרחיים – שבהם פעלו אלפי מתנדבים, נשים וגברים, מכל הקבוצות והזרמים בקהילה החרדית.

הפעילות החרדית הזאת נועדה לסייע לחיילים בחזית ולציבור הכללי והחרדי בעורף, ללוות ולספק תמיכה וסעד חומרי ונפשי למשפחות החללים והחטופים ולמשפחות המגויסים לצבא. הפעילות התקיימה במרחבים מעורבים שבהם פעלו נציגי ארגונים מכל המגזרים, וגם במתחמים נפרדים, ייעודיים למגזר החרדי. הירתמות מרשימה וייחודית זו נבעה מהצורך הברור של כל חלקיה של החברה הישראלית להתגייס למילוי צורכי המלחמה והמשק הבוערים – צרכים שבשבועות הראשונים ללחימה לא סופקו כראוי על ידי מוסדות המדינה.

הפעילות ההתנדבותית החרדית עומדת לכאורה בסתירה ליחס המסויג והמתבדל שמגלים חלקים נכבדים בציבור החרדי כלפי המדינה, מוסדותיה וסמליה, וכלפי אוכלוסיות שאינן חרדיות (בראון, 2017; שטרן ואחרים, 2022). למרות יחס מנוכר זה, הנטוע עמוק בשורשים ההיסטוריים והתרבותיים של מערכת היחסים הרגישה בין החברה החרדית המתבדלת לבין מדינת ישראל, הפגינו חלקים בציבור החרדי סולידריות גבוהה עם הציבור המשרת והתגייסו בשבועות הראשונים של המלחמה, במהירות וביעילות, כדי לסייע ולתרום למאמץ הלאומי. בלט בכך הציבור החרדי המודרני והמשתלב שממשקו עם החברה הלא-חרדית רבים, מגוונים ומתפתחים גם בעיתות שגרה.

הסולידריות החרדית התמקדה בשלושה מישורים משלימים ומקבילים:

1. **מישור סמלי, אמוני והצהרתי.** דרך אחת שבה הביע הציבור החרדי את שותפותו ותמיכתו במאמץ המלחמתי הייתה ריבוי תפילות לשלום החיילים,

לשיבת החטופים ולביטחון עם ישראל. התפילות המרובות, לימוד התורה הממושך וביטול החופשות בשיבות היו חריגים ביחס לשגרה, אך לא שונים מהתגובה החרדית למלחמות העבר. גם במלחמת העצמאות (1948) ובמלחמת יום הכיפורים (1973), שנחשבו איום קיומי על עם ישראל, התכנס הציבור החרדי תחת מטריית הקולקטיב האתנו־לאומי (קפלן, 2024). האמונה שתפילה ולימוד תורה תורמים לחוסן וללכידות החברתית ולהגנה על שלמותו הרוחנית והגשמית של כלל ישראל היא חלק מהאתוס החרדי המארגן והמושרש היטב, ועל כן היא אינה מבטאת שינוי מהותי.

דפוסי התנהגות נפוצים אלו משתקפים היטב גם בסקר נרחב שנערך בינואר 2024 במכון הישראלי לדמוקרטיה (רביצקי טוריפז, בקובץ זה), ולפיו רוב מוחלט של החרדים סברו כי עליהם להרבות בלימודי קודש ובתפילות במסגרת המאמץ המלחמתי. ואכן מוסדות חרדיים ורבנים חרדים קיימו מסגרות תפילה לשלום חיילי צה"ל, ואף כיוונו בתפילה ליחידות צבאיות ולחיילים מסוימים, תופעה שלא רווחה בציבור הזה טרם המלחמה.

2. התנדבות אזרחית רחבת היקף. דרך שנייה שבה הובעו סולידריות ושותפות של הציבור החרדי במאמץ המלחמתי הייתה ההתנדבות הרחבה והמתמשכת של אנשים פרטיים, ארגונים, עמותות ומוסדות חרדיים בכל תחומי הסיוע המוכרים, ובהם גופי החירום וההצלה, מוסדות תמיכה ורווחה, שינוע והסעות, השלמת ציוד לחיילים, ליווי נפשי ומשפחתי, תרומות מזון וביגוד ועוד.¹ ההתנדבות נערכה, כאמור, במתחמים מעורבים ובמתחמים נפרדים, והתבססה הן על ארגוני חסד ותיקים, כמו זק"א, איחוד הצלה, עזר מציון, יד שרה ועוד, והן על ארגונים חדשים יחסית וארגונים שהוקמו אד-הוק במסגרת המאמץ המלחמתי החרדי, ועל כך יורחב בהמשך.

3. גיוס (מוגבל) לצה"ל. הדרך השלישית של תרומה חרדית למלחמה הייתה גיוס של גברים חרדים מעל גיל הפטור (26) למערך המילואים (שלב ב ו-ג), לעומת המוטיבציות הנמוכות יחסית וההתגייסות המצומצמת מאוד לשירות קרבי בקרב צעירים בגיל הלימודים בשיבות גדולות ובכוללים מתחת לגיל הפטור לפני המלחמה ובמהלכה. בתוך מהלך ההתגייסות המוגבל הזה ראוי לציין את גיוסם של מובילי דעה במגזר החרדי, מהלך שיצר קשב גדול יותר

1 הסיוע לחיילים כלל גיוס ציוד אישי והסעת חיילים לשטחי כינוס; אריזת מנות קרב ובישול למשפחות הלוחמים. כמו כן סייעו עמותות חרדיות למשפחות החטופים, הנעדרים והמפונים (שהינו־קסלר ואחרים, 2024).

מהיקף התופעה בפועל. מהלך פומבי זה, שזכה להדים תקשורתיים רבים באמצעי התקשורת הכללית והמגזרית כאחד, גרר גם תגובות ביקורתיות. חלקים בציבור המשרת טענו שמדובר למעשה במהלך ציני שנועד ליצור רושם (כוזב) של הירתמות למאמץ המלחמתי מצד בעלי אינטרס בלבד. במישור התנדבותי-התגייסותי זה לא נעסוק במאמר זה, אך בהחלט נבחן ונאפיין שינויים שחלו בעקבות אירועי 7 באוקטובר וצורכי המלחמה המתמשכת בחלקים מובחנים של החברה החרדית, וביחסם לסוגיית הפטור משירות שגברים חרדים נהנים ממנו בזכות ההסדר "תורתו אומנותו".²

תמהיל משולש זה דומה מאוד לנתיב התרומה החרדי המסורתי. סקרים שבחנו את עמדות החרדים על המלחמה מלמדים כי רוב מכריע מהציבור החרדי מצדד בתרומה אזרחית למאמץ המלחמתי דרך תפילות ולימוד, ופחות מרבע מהם סבורים שיש לעודד צעירים חרדים להתגייס ולשרת בצבא (רביצקי-טורפז, בקובץ זה). זאת ועוד, אף שתחושת שותפות הגורל של הציבור החרדי עם החברה הישראלית עלתה בעקבות פרוץ המלחמה, ולמרות הצורך המוצהר של צה"ל בתוספת כוח אדם, מרבית החרדים עודם מתנגדים לשירות הצבאי. הסקרים מלמדים גם כי החרדים אינם סבורים שמלחמת חרבות הברזל תגרום לשינוי מהותי בחברה החרדית וביחסיה עם החברה הישראלית. כלומר, בעיני מרבית החרדים, גם אם יהיו שינויים במערכת היחסים בין החרדים למדינה וביחסיהם עם אוכלוסיות שאינן חרדיות, יהיו אלו שינויים מינוריים למדי שלא יובילו בהכרח להאצת תהליכי שילוב הקהילה החרדית בחברה הישראלית.

מכאן שייתכן שעוצמת השבר והמשבר החברתי שהורגשו בקרב מרבית הציבור החרדי בעקבות המלחמה איננה עמוקה כל כך כפי שהיה אפשר לצפות בתחילתה.

זאת ועוד, כיוון שמרבית הגברים החרדים אינם משרתים בצבא בשירות סדיר ובמילואים חוויית המלחמה שלהם ושל סביבתם הקרובה שונה במהותה מחווייתו של הציבור המשרת. כמו כן, מכיוון שחלקים ניכרים מהחברה החרדית מנותקים מכלי התקשורת הכלליים, המקוונים והלא-מקוונים, האחראים להעברת המידע העיקרי על אירועי המלחמה, וגם ולהעצמתו, תחושת החירום הלאומית שחוותה החברה הישראלית בחודשיה הראשונים של המלחמה נחוותה בקרבה בעוצמה

2 הסדר שהעוגן החוקי שלו פג כבר ביוני 2023. בעניין מצב בעייתי זה פסקו שופטי בית המשפט העליון כי על המדינה (ולמעשה על הצבא) לגייס את כל הגברים החרדים שאין להם פטור משירות, או שדחיית שירותם הצבאי תהיה בלתי חוקית.

פחותה למדי. עם זאת, אמירה זו נכונה בעיקר לציבור החרדי המבוגר, המנותק ברובו מהרשתות החברתיות, ונכונה פחות לדור הצעיר המעורב הרבה יותר באמצעי התקשורת האלה, ובעיקר בקבוצות ווטסאפ.

בה בעת, בזירה הפוליטית החרדית ובקרב חלק מהרבנים החרדים היה נדמה שעולם כמנהגו נוהג. גם לאחר פרוץ המלחמה קידש האינטרס המגזרי הפרטיקולרי את כל האמצעים – ההתעקשות על קבלת תקציבים קואליציוניים מוגדלים למערכת החינוך החרדית נמשכה, ועימה גם ההתנגדות העקרונית – גם של רבנים הנחשבים מתונים, כמו הרב הראשי לישראל הרב יצחק יוסף (הראשון לציון) – להחלת גיוס חובה על גברים חרדים, גם אם הם אינם לומדים לימודים מלאים בשיבות (למשל, כץ, 2024, 4 באפריל). וראו מאמרו של אליהו ברקוביץ בספר זה). וכצפוי, אנשי תקשורת ופובליציסטים לא־חרדים מתחו על כך ביקורת נוקבת (למשל, נוביק, 2023, 31 בדצמבר). אומנם היו גם דוברים חרדים בכירים שהביעו עמדות מתונות יותר מהעמדה החרדית הנורמטיבית במהלך המלחמה,³ אולם עם התלהטות הדיון הציבורי ניכרה חזרה לעמדת מוצא קוטבית ולעומתית.

עם זאת, את ההשלכות ארוכות הטווח של המלחמה על תהליכים המתרחשים בחברה החרדית יש לבחון להערכתנו בהדרגה, בזהירות ולאורך זמן. עד כה, מלבד סקרי עמדות, שיכולת האבחון הסוציולוגית שלהם מוגבלת למדי, לא נערכו מחקרי עומק שיטתיים על השפעתה של המלחמה על החברה החרדית לגווניה ועל יחסה של קהילה זו למדינה, למוסדותיה, לסמליה ולצבאה לאחר פרוץ מלחמת צבאות הברזל. סקירה זו היא אפוא נדבך במאמץ המחקרי להבין את הלכי הרוח החרדיים בעת הנוכחית.

2.

שיטת המחקר ואוכלוסיית המחקר

במאמר זה ננסה למפות את התמורות האפשריות ביחסם של החרדים כלפי המדינה, ובמידת מחויבותם האזרחית לחברה, בעקבות המלחמה. בשל הסמיכות לאירועים הקשים ונוכח הגיוון הפנים־חרדי – שלושת הזרמים החרדיים המרכזיים – חסידים, ליטאים וספרדים (בראון, 2017) והרצף שבין שמרנות למודרניות (כהנר, 2020) – מאמר זה

3 כמו השר משה ארבל: "המציאות השתנתה – הציבור החרדי צריך לעשות חשבון נפש" (נאמר בריאיון לפודקסט של תנועת הרבעון הרביעי, ראו גרינווד, 2024, 11 באפריל).

מתבסס על גישה איכותנית-פרשנית וקונסטרוקטיבית. המחקר הקונסטרוקטיבי מתאמץ להבין ולשמר את המורכבות הקיימת בתופעות חברתיות שיש ביניהן קשרים הדדיים, כדי לספק הסברים ופרשנויות אמינות ומהימנות למציאות (Maykut & Morehouse, 1994). יתר על כן, בגישה מחקרית זו יש חשיבות להבנת ההקשר הרחב של תהליכים ותופעות חברתיות במציאות משתנה, וגם להבנת החוויה האישית של אנשים פרטיים ושל דמויות בולטות (Moustakas, 1994). חוקרים המשתמשים בגישה האיכותנית-קונסטרוקטיבית מכירים ומייצגים את המורכבות ואת הייחודיות של כל המקרים והקבוצות שהם חוקרים.

מאמר זה מבוסס אפוא על ראיונות עומק עם 14 נשים וגברים חרדים ממגוון קהילות וזרמים, שמרביתם פעילי ציבור למיניהם:⁴ מנהלים ומתנדבים בעמותות חסד חרדיות, עובדי ציבור ופוליטיקאים ברמה המקומית, אנשי תקשורת ועיתונאים, אשת חינוך ועוד. בשל תפקידיהם ועיסוקם הציבורי יש לכל אחת ואחד מהם היכרות מעמיקה ורבת שנים עם קהילת המקור שלו (ליטאים, חסידים וספרדים), וגם עם הציבור החילוני והדתי-לאומי. מדובר בסוכני שינוי פנים-קהילתיים שחלקם פועלים באופן אקטיבי, דינמי, ביקורתי ומודע, וחלקם פועלים בקהילתם שלא על מנת לשנות אותה או את יחסיה עם החברה הישראלית. מרבית המרואיינים הם אנשים צעירים יחסית, בין סוף שנות ה-20 שלהם (28-29) לתחילת שנות ה-40 לחייהם (המרואיין המבוגר ביותר היה בן 47).

בעשורים האחרונים חלו בציבור החרדי תמורות מהותיות בתחומי האקדמיזציה, ההשתלבות בשוק העבודה, היחס לחברה הכללית וחדירת האינטרנט וטכנולוגיות המידע לפלח ניכר מקהילה מתבדלת זו. לכל אלו יש השפעה ניכרת על התרופפות הפיקוח הקהילתי של הממסד הרבני והעסקני על הפרט החרדי. בשל תהליכים אלו חלק מהצעירים החרדים שרואינו במחקר ביקורתיים כלפי ממסד זה יותר מהדור המבוגר. עם זאת, צעירים אלו עדיין אווזים ברובם בתפיסת העולם התורנית של "חברת הלומדים" הליטאית והספרדית, המייחסת חשיבות רבה ללימודי הקודש ורואה בהם כוח מגן לעם ישראל, ומכאן נובעת השניות (האמביוולנטית) המהותית שלהם ביחסם למדינה ולתפקידם של החרדים ביצירת טוב ישראלי משותף.

לי כהנר מחלקת את החברה החרדית כך: חרדיות אולטרה-שמרנית (28%), חרדיות שמרנית (32%), חרדיות עם נגיעות מודרניות (29%) וחרדיות מודרנית (11%) (כהנר, 2020). ואולם, בקרב המרואיינים למחקר זה יש ייצוגי-יתר לחרדים מהזרם המודרני, בשל היותם בחזית העשייה ההתנדבותית במהלך המלחמה: שניים בלבד מהמרואיינים הם חרדים שמרנים (שניהם חסידים), שלושה שייכים לזרם החרדי המרכזי, שישה הם חרדים עם נגיעות מודרניות, ושלושה מרואיינים הם חרדים מודרנים גם לפי דיווחם העצמי.⁵

מרבית הראיונות (12) נערכו בין פברואר למרץ 2024. שני ראיונות נוספים נערכו באפריל ובמאי 2024. מלבד שלוש, כל השיחות היו מקוונות (שיחות זום), והן הוקלטו ותומללו במלואן. המרואיינים נשאלו על חוויית המלחמה שלהם: כיצד חשו לנוכח הידיעות הראשונות על המלחמה בשמחת תורה, בבתי הכנסת בעיצומה של התפילה; מה הייתה תגובתם הראשונית; אם וכיצד תרמו למאמץ המלחמתי, ומה היו המניעים שלהם להתנדבות; מה הייתה תחושתם כלפי משפחות החללים והחטופים; מהי עמדתם כלפי חובת הגיוס והסדרי דחיית השירות לגברים חרדים; אם עמדתם ביחס לחובת השירות בצה"ל השתנתה בעקבות מלחמת חרבות הברזל, ובאיזו מידה, להערכתם, ישתנו מערכות היחסים בין חילונים לחרדים בעקבות המלחמה. הראיון היה מובנה למחצה וניתנה בו גמישות רבה למשתתפים להביע את עמדותיהם, את התלבטויותיהם ואת חששותיהם. יודגש כי למרות שאנו המראיינים איננו שייכים לציבור החרדי, נראה היה כי התשובות לשאלותינו היו אותנטיות ומלאות.

ניתוח תמליל הראיונות נעשה בשיטה התמטית. בשלב הראשון הטקסטים נקראו במלואם בידי שני החוקרים; בשלב השני סימן כל חוקר בנפרד אמירות ועמדות שחזרו על עצמן בדברי דוברים שונים, ובשלב השלישי זוהו תמות משותפות שעל בסיסן כונסו כלל הממצאים.

5 כהנר מאפיין כל אחת מקבוצות אלו על פי דפוסי התנהגות וחרבות מגוונים, עמדות בנוגע למעמד האישה, וכן עמדות בנושאי מדינה, קהילה ופוליטיקה. לפי ההגדרה של כהנר, "חרדיות עם נגיעות-מודרניות" היא קבוצת אמצע הנוקטת עמדות והתנהגויות פתוחות ושמרניות כאחד ברוב תחומי החיים. קבוצה זו מקושרת לרשות הרבים הישראלית, ומקושרת באותה מידה לליבה החרדית התורנית המתבדלת (כהנר, 2020, עמ' 273). הסבר מפורט על מאפייני שאר הקבוצות ראו שם. כאמור, התפלגות המרואיינים למאמר זה לקבוצות פנים-חרדיות אינה מייצגת במדויק את חלקן היחסי של הקבוצות האלה באוכלוסייה.

3. ממצאים

בתוך חוויית ההלם והתדהמה שאחזה בציבור הישראלי בעקבות אירועי 7 באוקטובר הייתה להתנדבות החרדית בולטות רבה. התנדבותה של החברה החרדית עמעמה לזמן מה את השיח הקונפליקטואלי על חובת השירות הצבאי ועל השוויון בנטל, ששב והתעצם לפני פרוץ המלחמה. מניעים אלטרואיסטיים להתנדבות ולעשיית חסד היו תשתית נוחה לטשטוש הגבולות וההבחנות בין החרדיות לישראליות.

במהלך הראיונות היה אפשר להיווכח בתגובה האמביוולנטית של המרואיינים למלחמה. מטבע הדברים, תחושת החירום וזיהוי הסכנה הממשית-קיומית לביטחון המדינה רווחה גם בחלקים מהציבור החרדי, ובפרט בציבור החרדי המודרני והמשתלב. תחושה זו יצרה חיבורים עם החברה הלא-חרדית ותחושה של "יחד". ועם זאת, ככל שמתרחקים מהאירועים הקשים של 7 באוקטובר תחושה זו מתעמעמת ונחלשת, והמחלוקות שאפיינו את היחסים בין החרדים לחילונים חוזרות ומתחדדות, ובמיוחד אלו הנוגעות להסדרי הגיוס והשירות הראויים לגברים חרדים. נושא זה שב ועלה בעיקר לאחר פסיקת בג"ץ בסוף יוני 2024 שחייבה את גיוסם בהיעדר חוק המסדיר פטור לבני הישיבות, ואף דרשה להפסיק את התקצוב לישיבות ולכוללים שדחיית הגיוס של הלומדים בהם כבר אינה תקפה. מהלך זה גרר הקצנה מהותית בהתבטאות ההנהגה הרבנית החרדית נגד כל פשרה בנושא. המתח האימננטי בין העמידה על חשיבות לימוד התורה כיסוד מוסד בקהילה זו, לבין חשיבות התרומה לכלל שלא רק דרך הלימוד התורני אלא גם דרך הגיוס לצבא, היה הציר העיקרי בראיונות שערכנו. מתח זה בא לידי ביטוי בכל התמות המשותפות שעלו מן השטח.

בתחילת פרק זה נציג את התנהגותם של החרדים שהתנדבו בתחילת המלחמה, ואת התחושות והעמדות שלהם לנוכח המאורעות הקשים. לאחר מכן נדון בסוגיות מוסריות מהותיות הקשורות להתנהגות החרדים במהלך המלחמה ולהיבטים של ביקורת עצמית פנים-חרדית באשר לתרומה המוגבלת של מרבית המשתייכים לקהילות אלו לכלל במהלך המלחמה, ביקורת שנשמעה בעיקר מקרב החרדיות המודרנית והמשתלבת. לבסוף נאפיין את השינויים שחלו בקרב החרדים המתנדבים בעניין השירות הצבאי. בסיכום נצביע על כמה התפתחויות אפשריות ביחסי חילונים-חרדים לנוכח הטראומה הלאומית ומצב המלחמה המתמשך.

3.1. התנהגות והתנדבות החרדים בעת המלחמה: "העזרה וההתנדבות היא מכוונת, אבל הרוב אדיש"

עזרה הדדית וגמילות חסדים הם ערכים מושרשים בקהילה החרדית. מקורם, כמובן, בתרבות היהודית ובדת היהודית המעלות על נס ערכים כגון "כל ישראל ערבים זה בזה".⁶ משמעותה המקורית של אמרה זו היא שכל יהודי ערב, כלומר אחראי, לקיום המצוות של חברו ולחטאיו. לעומת זאת, הכוונה העיקרית של מי שמצטט את הדברים האלה היום היא לציין גילוי של סולידריות חברתית בין יהודים ושמירה על רווחת הכלל.

כדי לאפיין את יחסם של החרדים כלפי חובותיהם האזרחיות בעת המלחמה, את התנהגותם, ואת התרומה שלהם למאמץ המלחמתי, יש להתבונן מאפייני ההון החברתי והתרבותי של קהילה ייחודית זו ובמאפייני התנדבותה בעת שגרה. החברה החרדית יצרה לחברה רשת ביטחון חברתית וכלכלית ענפה, הכוללת מאות ארגוני סעד ורווחה פנים-קהילתיים המלווים את פרט ומסייעים לו מלידתו ועד מותו. חבר בקהילה יודע שאם ייקלע לצרה כלשהי, הוא יזכה לתמיכה כלכלית, חברתית ונפשית מחברי קהילתו. התמיכה החברתית הפנימית והתשתית הרווחתית הקהילתית הן אבני היסוד של החברה החרדית (מלחי, 2021).

נשים וגברים חרדים תורמים בעיקר לעמותות דת ולארגונים ומוסדות המספקים צרכים דתיים, והם מתנדבים בשיעור גבוה מאוד, יותר מהמקובל בקהילות ובאוכלוסיות אחרות. מחקרם של ניצה קסיר-קלינר ואחרים (2016) מראה כי שלושה רבעים ממשקי הבית החרדיים תורמים כ-460 ש"ח בחודש בממוצע, סכום הגבוה פי שניים ממשק בית לא-חרדי (התורם בממוצע כ-220 ש"ח בלבד). כמו כן, שיעור החרדים שדיווחו על התנדבות עמד ב-2017 על 35%, לעומת 22% מהיהודים החילונים והמסורתיים, וכשליש מהיהודים הדתיים-לאומיים (קסיר-קלינר ואחרים, 2017). עם זאת, חשוב להדגיש כי לרוב מדובר בהתנדבות ובתרומה בתוך הקהילה החרדית (מלחי, 2013).

כך, אף על פי שהקהילה החרדית היא בעלת הון חברתי רב בשל האמון הגבוה בין חברי הקהילה והנורמות המוטמעות היטב של שיתוף ולכידות חברתית

(מלחי, 2021, עמ' 31-32)⁷, הון זה אינו רלוונטי בדרך כלל לתרומתה לכלל החברה הישראלית. "ההון החברתי המלכד" של החברה החרדית, על פי הגדרתו של מדען המדינה רוברט פאנטם (Putnam, 1995), הוא אכן גבוה, והוא מאפשר לה רישות חברתי (networks) ענף, קשרים הדוקים במפגשים יום-יומיים פנים-אל-פנים ואמון פנימי קהילתי. אולם כל זאת רק בתוך הקהילה ההומוגנית הקטנה יחסית המבוססת על היכרות מילדות, על נישואין אנדמיים (פנימיים) ועל מגורים בסמיכות פיזית. כל אלו אינם יוצרים או מחזקים את "ההון החברתי המגשר" (לפי הגדרת פאנטם) של החברה החרדית במגעיה עם קהילות שונות ממנה במהותן ובשיתופי פעולה בקנה מידה גדול. "הון חברתי מגשר" דורש הדדיות ואמון ב"אחר" ורישות חברתי פתוח ומגוון. אף אם ברמת הפרט עשויים הון חברתי מלכד והון חברתי מגשר משלימים זה את זה, ברמת הקהילה והמדינה יש ביניהם מתח מובנה. הקהילה החרדית היא בעלת לכידות פנימית, אך היא מסתגרת ומתגוננת מפני המודרנה (בראון, 2017). בהיותה תרבות מובלעת (סיון, 1991) היא תעדיף לצמצם את ההון המגשר כדי לשמור על ייחודה ולמנוע את היטמעותה הלא-רצויה באוכלוסיות אחרות. מכאן שההתנדבות החרדית במלחמה היא אכן בוחן חשובה הן ללכידותה ולדבקותה של הקהילה החרדית בהון המלכד שלה, והן ליכולתה לשתף פעולה עם קבוצות ואוכלוסיות לא-חרדיות בעת משבר חמור ומתמשך, בעזרת ההון המגשר שיש לחלקים ממנה.

כאמור, לצד התעוררות בציבור החרדי (בפרט בציבור החרדי-מודרני) שהניבה גילויי עזרה וחסד רבים, מועילים ומגוונים, כלפי הציבור הכללי בכלל, ונפגעי המלחמה בפרט, התמידו חלקים נכבדים מהציבור החרדי – מי פחות ומי יותר – באורחות חייהם. חלק נכבד מהציבור החרדי והנהגתו הרוחנית סייעו למאמץ הלאומי, בהתאם לתפיסתם האמונית, בעזרת הגברת תפילות, לימוד תורני מוקפד, מעשי חסד מגוונים ועוד. לעיתים קרובות היו תגובות החרדים למלחמה מעורבות ושלובות זו בזו. כלומר, כללו את כל אחד מנתיבי ההתנדבות והפעולה שתיארנו לעיל.

7 "הון חברתי" הוא מגוון הקשרים בין אנשים שאפשר להפיק מהם תועלות מסוגים שונים ובמגוון דרכים. ככל שההון החברתי גדול יותר, הפרטים והקהילה כאחד יכולים להפיק ממנו תועלת גבוהה יותר. ככל שהאמון בין חברי הקהילה גדול יותר ונורמות של שיתוף ולכידות חברתית מוטמעות יותר, החברה יכולה לפעול טוב יותר כדי לפתור בעיות הדורשות שיתוף פעולה (Putnam, 1995, p. 67).

סקירה שיטתית של תחומי ההתנדבות החרדית ואופניה מלמדת על המגוון הרחב של הארגונים והאנשים שתרמו למאמץ המלחמתי (שהינו־קסלר ואחרים, 2024). על פי ממצאי המחקר הזה, ההתנדבות החרדית בזמן המלחמה פעלה בכמה ערוצים:

- **ארגוני חסד ותיקים.** ארגוני חסד המסייעים לנזקקים בעת שגרה הרחיבו את פעילותם והפנו את מרצם גם לסיוע לחיילים במלחמה.

- **קהילות חסידיות.** בעזרת התשתיות הקיימות של החסידויות הגדולות, כמו ויז'ניץ וקרלין, ובהוראת האדמו"רים, נשלחו מתנדבים לבקר פצועים ולנחם משפחות שכולות; להשתתף בהלוויות, להכין ערכות לנשות אנשי המילואים; לבשל ארוחות לחיילים; לכבס בבתי משפחות; לחלק משחקים לילדים מפונים ועוד.⁸

- **בתי כנסת וקהילות.** התארגנויות אזוריות־שכונתיות סביב בתי כנסת, ובתי מדרש לשם גיוס כספים ותרומות לרכישת ציוד צבאי, לבישול ועוד.

- **יוזמות עסקיות פרטיות.** יוזמות של אנשי עסקים חרדים בתחומים רבים, כמו תרומת מוצרי היגיינה וטואלטיקה; תרומת מוצרי מזון וארוחות לחיילים (למשל תרומתה של רשת אושר עד) ועוד.

- **יוזמות של ארגוני נשים.** יוזמות של נשים חרדיות שהתאגדו בארגונים כמו "אחיות מברזל", "חסד של אמת חרבות הברזל", "חרדיות שותפות" ועוד. מיזמים אלו סייעו לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה, ובעיקר למפונים ולמתפנים מאזורי העימות בדרום ובצפון, כגון יוזמות לסיוע למשפחות אבלות והנצחת הנופלים והחללים; מיזם שיצר רשת תמיכה לנשים חרדיות שבני זוגן או בניהן שירתו בצבא ועוד.⁹

- **חמ"ל כיכר השבת.** חמ"ל שהקים אתר התקשורת החרדי "כיכר השבת". חמ"ל זה הפעיל אלפי מתנדבים דרך האתר ודרך רשימות תפוצה למיניהן, בתחומים כמו סיוע בחקלאות, בישול ארוחות, סיוע לחיילים ומשפחות מפונים

8 נציין כי מומחים בתחום במערך התנהגות אוכלוסייה של פיקוד העורף הציעו מודל סיוע והתארגנות קהילתי מסוג זה בעת חירום עוד לפני המלחמה הזאת (מלחי וכהן, 2022), ולדאבוננו הצורך בו עלה עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל.

9 ייתכן כי השתלבותן המוגברת של נשים חרדיות בשוק העבודה בשנים האחרונות במקומות עבודה מעורבים (של חרדים ומי שאינם חרדים) הגבירה את המוטיבציות שלהן להירטם למאמץ המלחמתי. חשוב עם זאת להדגיש כי ברוב התחומים גברים חרדים התנדבו יותר מנשים חרדיות (ראו מאמרה של רביצקי טור־פז, בקובץ זה).

ועוד. מיזם זה יזם פנייה למוסדות חינוך חרדיים, לסמינרים לתלמידות חרדיות ולישיבות קטנות לנערים חרדים, כדי לגייס מתנדבים לפעולות השונות. על פי הדיווח הפעיל החמ"ל הזה כ-22 אלף מתנדבות ומתנדבים חרדים (שהינו־קסלר ואחרים, 2024, עמ' 11).

• **המיזם המשותף "אחים לעורף".** מיזם שהוקם בזכות שיתוף פעולה ייחודי בין אנשי עסקים ויזמים חרדים ליזם מוביל לא־חרדי. המיזם סייע לפצועים ולבני משפחותיהם; ליווה משפחות שכולות; סייע כלכלית למשפחות שנפגעו במלחמה דרך ארגון פעמונים (שגם הוא נוסד על ידי יזמים חרדים); הקים כיתות כוננות דרך תנועת "השומר החדש" ויוזמת "משמר העם" – כ-30 כיתות כוננות ובהן כ-1,200 מתנדבים, להגנה אזרחית על יישובים ושכונות חרדיות; סייע לחיילים, למשפחות אנשי מילואים ועוד.

רשת ענפה זו של יזמויות שפעלה בעת המשבר החמור בשבועות הראשונים למלחמה הביאה לידי ביטוי את יכולותיהם הגבוהות של בני הקהילה החרדית, על כל גווניה, ליצור קשרים עם הקהילה הרחבה שאיננה חרדית ולמלא את צרכיה בזמן המלחמה. ההון החברתי המלכד הגבוה של הציבור החרדי בעת שגרה, הכולל רישות חברתי משוכלל, ארון פנימי גבוה ולכידות קהילתית חזקה, התלכד עם ההון החברתי המגשר, הכולל, כאמור, גם ארון גבוה ב"אחר" שאיננו חרדי אך שייך לקולקטיב האתנו־לאומי היהודי הנמצא בצרה ובעימות עם אויב חיצוני.

עם זאת, חשוב להדגיש כי לא כל החרדים התנדבו באותם ההיקפים ובאותו האופן. ממצאי סקר עמדות שנערך בתחילת המלחמה המובא בקובץ זה מלמדים כי כלל החרדים, בלי קשר למידת השמרנות או המודרניות שלהם, עסקו בתפילה ובלימוד ביתר שאת, מעבר למה שהם מורגלים בו בשגרה, ואילו קרוב לשלושה רבעים מהחרדים המודרנים סייעו לחיילים במלחמה, לעומת מחצית בלבד מהחרדים השמרנים.¹⁰ תמצית ההבדל בין סוגי ההתנדבות בהתאם למיקום על הציר השמרני־מודרני מתוארת בדבריה של המרואיינת אורה:

אנשים כמונו מחפשים כל הזמן להתנדב ולהראות שאנחנו מתנדבים, ולא כמו כל החרדים שעושים את מה שהרב

10 להסבר נוסף על הממצאים הכמותיים בעניין מאפייני ההתנדבות החרדית במלחמה לפי שיוך קהילתי ומיקום על הציר השמרני־מודרני, ראו מאמרה של שלומית רביצקי טור־פז בקובץ זה.

אומר, קוראים תהילים ומתפללים. לנו יש חשיבה עצמאית.

(אורה, חסידת בעלז מודרנית)¹¹

זה אחד הממצאים החשובים במחקר זה: בהכללה גסה אפשר לומר כי חלק ניכר מההתנדבות החרדית עבור כלל הציבור ולמען החיילים, הפצועים ומשפחות החטופים והמפונים, נעשתה בידי נשים וגברים חרדים מודרנים ובעלי נטיות מודרניות. עם שוך קרבות שמחת תורה ובמהלך חודשי המלחמה הארוכים המשיכו הרוב המכריע של הציבור החרדי, מי ששייכים לזרם המרכזי והשמרני, פחות או יותר, בשגרת יומם והקפידו בעיקר על הגברת התפילות ולימוד התורה. לעומת זאת, הציבור החרדי המודרני והציבור המאופיין בנגיעות מודרניות, מי שחלקם עובדים במקומות עבודה מעורבים, משתמשים באינטרנט ובטלפונים חכמים, חלקם משכילים ואף אקדמאים, היו מעורבים יותר בהתנדבות למען הכלל עם הפנים "החוצה". התנדבותם של נשים וגברים מקבוצה זו במהלך המלחמה ראויה בוודאי להערכה והוקרה, ואולי אף מסמנת צעד נוסף של התקרבות לקבוצות הגמוניות בחברה הישראלית מתוך הזדהות חלקית עם הערכים והנורמות הנהוגות בחברה הלא-חרדית המשרתת, אך הם אינם משקפים את הציבור החרדי בכללותו, ובוודאי שלא את החרדיות השמרנית.

מעבר לתחושת ההזדהות של החרדים עם כאבן של משפחות הנופלים והמפונים, ולצד היבטים אלטרואיסטיים, אחת ההנמקות של אוכלוסייה זו להתנדבות למען הכלל, הייתה קשורה גם לצורך להגביר את הנראות של הקהילה החרדית במרחב הציבורי ובתקשורת, ולחשוף את תרומתה במישור האזרחי, על רקע הביקורת החריפה על היעדרותם של מרבית הגברים החרדים משירות צבאי משמעותי.

לדברים אלו מצטרפת גם ביקורת של החרדים המודרנים על המנהיגות הרבנית המסורתית ועל העסקנות הקהילתית שאינן מגייסות את עוצמתן אל מול גודל השעה ואינן קוראת במפורש לצאן מרעיתן להתגייס למאמץ המלחמתי שלא רק דרך תפילות ולימוד תורה, אלא גם בפעולות אקטיביות. עמדה זו מתריסה כלפי שתי דוקטרינות משלימות: דוקטרינת "דעת תורה", שלפיה פוסקי ההלכה החרדים מנהיגים את הציבור בכל תחומי החיים, גם בתחומים שאינם דתיים והלכתיים במובהק (בראון, 2017), ודוקטרינת "תורה מגנא ומצל"א" (התורה מגנא ומצילה), שעל פיה הנשק החרדי הוא לימוד התורה. נראה כי הביקורת החרדית-המודרנית מפקקת במידת מה בעצם כוחם של התפילות והלימוד

לכדם להושיע את הציבור, ומוסיפה וטוענת כי מי שהיה אמור להתפלל וללמוד תורה כל העת, לא עשה זאת כנראה באדיקות מספיקה (קפלן, 2024).

למרות הביקורת המרומזת והישירה נגד ההנהגה הרבנית והניסיון להבליט את תפקידם של החרדים המודרניים במאמץ ההתנדבותי האזרחי, נשמעים גם קולות מתוך הקהילה הרואים בחרדים מקשה אחת וכורכים את התרומה הרוחנית שלהם, בתפילות ובלימוד תורה, עם פעולות התנדבותיות נוספות. מבחינתו של שלמה, חרדי המתנדב שנים רבות בארגון המספק שירותים רפואיים דחופים, כל החרדים התגייסו למאמץ המלחמתי במידה שווה,¹² וכל הפעולות שעשו בשעת המלחמה שוות בערכן ובתרומתן:

התנדבו מכל הקצוות. אנשים שלא חשבת שיכנסו לבסיס צה"ל. הקדימו את הלימודים בישיבות כחלק מהנטל שלנו. התפללו על חיילים וחללים. הייתה מחלוקת אם להתפלל על חייל ושבו ספציפי או כללי. מה זה אומר אם החייל החלים או שבו השתחרר. התפילה שלי חזקה יותר משל חברי. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

נדמה כי דברים אלו משקפים במדויק ובאופן מהימן את הנרטיב החרדי המרכזי: החרדים הם כ"שבת לוי" המקראי שהיה פטור מהתגייסות לצבא, ותרומתם היא בהיותם חיל רוחני בלבד.¹³ כך, למשל, העיסוק בשאלת "מועילות" התפילה – אם שני תלמידים התפללו על שני חטופים, והאחד משתחרר והאחר לא, האם הדבר מעיד על כוח תפילתו של המתפלל או לא? – מעידה על תפיסה אמונית מושרשת בכוחה של התפילה, ועל היותה חיונית ומועילה בעולם הגשמי, לא פחות מעשייה תכליתית.

מכאן שלהתנדבות החרדים בזמן המלחמה יש שני היבטים מקבילים: היבט המתמקד ביחסיה של החברה החרדית עם החברה הכללית הלא-חרדית; והיבט הנוגע לתהליכים פנים-חרדיים ולשינויים ביחסים בין החרדיות השמרנית, המתבדלת והמסורתית לקבוצה המתהווה של החרדיות המודרנית המשתלבת.

12 אף שהממצאים הכמותיים מעידים שלא כך הם פני הדברים.

13 על הנימוקים וההצדקות לחלוקת התפקידים בין שבת לוי לשאר השבטים בעת המלחמה, ראו פורת ואחרים, 2024, סעיף ג: פטור בני לוי.

ההתנדבות של הציבור המודרני הייתה היברידית וכללה לצד תפילות ולימוד תורה מוגברים גם את פעולות ההתנדבות שתוארו לעיל. לעומת זאת, החרדים מהזרם המרכזי התמידו בתפילות ובלימוד תורה, ופחות מכך בהתנדבות אזרחית לא תורנית. אפשר לומר בזהירות כי המחיצות העדינות שבין החרדיות המסורתית של הזרם המרכזי לבין החרדיות המודרנית היטשטשו בתחילת המלחמה, אך ככל שהמלחמה התארכה שבו והתגלו ההבדלים בין שתי האוכלוסיות בשאלות מהותיות הנוגעות לסוג השותפות החברתית והאזרחית הנדרשת מהציבור החרדי בעת הזאת.

ציר ניתוח נוסף לתיאור מכלול מקרי ההתנדבות החרדית במלחמה ובעקבותיה הוא ציר הזמן:

1. פעולות ההתנדבות שננקטו מיד לאחר 7 באוקטובר התרכזו במענה חירום. בהן היה אפשר למצוא פעולות כמו הצטרפות לארגוני החירום וההצלה בדרום, איסוף מזון ואירוח, התגייסות לתפילות ולמפגשי לימוד תורה ספונטניים שהיו תגובה אותנטית למצב החירום הקשה, וכן התכנסויות לתפילות ולמפגשי לימוד תורה מאורגנים שנחשבו בעיני המשתתפים בהם מעין עזרה ראשונה רוחנית.

2. פעולות ההתנדבות בטווח הזמן הבינוני (כחודש עד שלושה חודשים מתחילת הלחימה). אופיינו בגיבוש שדרת העשייה השגרתית בימי המלחמה. בפעולות האלה נכללו הכנת מנות מזון ללוחמים, התנדבות בחמ"לים עירוניים שעסקו בקליטת ביגוד ומשחקים לאלפי המפונים, מיזמי אימוץ משפחות שאחד מבני הזוג בהן היה בשירות מילואים ארוך ועוד. נוסף על כך, נוכחנו לראות שינויים בשגרת הלימוד והתפילה הקבועה, דוגמת, הארכת סדר (זמן) לימוד התורה בישיבות, ושילוב של תכנים הקשורים במלחמה לתפילות היום השגרתיות, כמו הגברת לימוד פרקי תהילים.

3. בטווח הזמן הארוך (משלושה חודשים מפרוץ המלחמה והלאה) התמסדו מעגלי עשייה והתנדבות שכללו מיזמים שפעלו עוד לפני 7 באוקטובר והשתכללו לנוכח המלחמה וגם מיזמים חדשים שקמו בעקבותיה. ובהם, למשל, ארגון ליל סדר למשפחות שכולות בבית מלון – מיזם הפועל מדי שנה בשנה והשנה התמקד במשפחות שכולות ממלחמת חרבות ברזל, והקמת מועצת נשים העוסקת בלווי נשים בימי המלחמה ואחריה.

3.2. התבדלות חרדית בראיונות שערכנו עם נשות ואנשי שטח חרדים בפעילים ברמה המקומית עלתה תרעומת על ברמה המקומית וביקורת הממסד הפוליטי החרדי הוותיק ברמה הארצית, על העסקנות החרדית: לצד דברי שבח על המנהיגות הקהילתית "מאסנו בעסקנות והעירונית. עם זאת, יש להתייחס בזהירות לביטויים ביקורתיים אלו, כיוון שלא מן הנמנע שמדובר בביטויים למאבקי הכוח והשליטה הפנים-חרדיים, כלומר לעמדתם של החרדים המודרנים הרואים בעצמם אלטרנטיבה ראויה להנהגה החרדית הרבנית והפוליטית הוותיקה.

המדינה לא הייתה. ברור שהעיריות עשו את רוב העבודה [...] כולם הבינו שהרשות המקומית היא זו שמנהלת את מצב החירום. היה ברור לתושב שיש מענה של העירייה [...] גוף שנותן מענה לקהל. גם בעזרת שיחות בין הרשות המקומית לרבנים והמנהיגים המקומיים. (מלכה, חרדית ספרדיה, נטיות מודרניות)

כמו רוב אזרחי ישראל, גם בציבור החרדי חשו כי רשויות המדינה לא תפקדו כראוי בימים ובשבועות הראשונים של המלחמה. נוסף על החברה האזרחית החרדית שנרתמה לעזר, כפי שראינו בפרקים הקודמים, גם הרשויות המקומיות היו אכן יסוד במצב החירום הכאוטי שנוצר לאחר 7 באוקטובר. לתופעה הזאת יש אחיזה בתורת ההפעלה של פיקוד העורף לטיפול במצבי חירום למיניהם (מלחמה, רעידת אדמה, מגפה, אירוע אקלימי ועוד). על פי תורה זו, הרשות המקומית, עם ארגוני החירום וההצלה המקומיים והקהילתיים, הם שאמורים לספק מים, מזון, עזרה רפואית, מחסה והלנה וסעד נפשי ופיזי בטווחי זמן שבין 24 ל-72 שעות מתחילת המשבר (פיקוד העורף, 2012). המלצה ברוח זו נשמעה גם מגורמים חרדים שהיו מעורים בפעילויות של רשויות מקומיות מעורבות בעת המלחמה (רשויות שמתגוררים בהן חרדים ושאינם-חרדים בתמהילים שונים).

כאמור, מלבד הביקורת על תפקוד רשויות המדינה בעת המלחמה, נדמה כי ככלל החרדיות המודרנית והמשתלבת איננה שבעת רצון מהעסקנים החרדים הוותיקים ומהממסד הפוליטי והרבני הקשור למפלגות החרדיות:

[...] מאסנו בעסקנות החרדית הוותיקה. הבנו שזה הכול שחיתויות מטורפות. הציבור מאס בזה לגמרי. (משה, חסיד מודרני).

ביקורת זו על העסקנות החרדית הוותיקה איננה קשורה בהכרח למלחמת חרבות ברזל, אך ייתכן שהמלחמה הבליטה במידת מה את התפקוד הלקוי והחסר של מנהיגות עסקנית זו, שמחד גיסא, איננה נותנת מענה לחרדים המודרניים העובדים והמשתלבים, ומאידך גיסא, לא תרמה מספיק (בעיני האוכלוסייה החרדית המודרנית) למאמץ המלחמתי והמשיכה להסתגר בדלת אמותיה. לכן אפשר לראות במלחמת חרבות ברזל זרז מעצים לביקורת הולכת וגוברת שיש למשתייכים לחרדיות המודרנית על המנהיגות והממסד החרדיים הוותיקים. לנושא זה נקדיש דיון קצר בהמשך.

3.3. חשבון הנפש ותחושת אשמה
בצל טראומת התלחמה: "מכילות עוגה לחיילים וחשובות שצריך בשביל זה להדליק להן משואה"
 רגשות אשם מתעוררים כאשר אדם חש דיסוננס בין הערכים המוסריים שהוא מאמין בהם לבין התנהגותו בפועל (מוניץ, 2016). רגש האשמה קשור במודעות העצמית – ככל שהמודעות העצמית גבוהה יותר כך קל יותר לתחושת האשם לתפוס מקום. ובהקשר של מאמר זה – ככל שהפער בין חוויית ההלם בעקבות אירועי שמחת תורה ומלחמת חרבות ברזל, לבין היעדרותם של מרבית הגברים החרדים מהשירות הצבאי, היה גדול יותר, וגם לנוכח אי-הנוחות שנשמעה מצד חלק (קטן) מההנהגה החרדית, הרבנית והפוליטית, ממצב זה, היה אפשר לצפות לנוכחות בולטת וברורה יותר של רגשות אשם וייסורי מצפון בציבור החרדי.

בראיונות שערכנו אכן התוודענו לעיתים לתחושות אשם. עם זאת, הן הופיעו במינון מוגבל ותמיד היו מובלעות בתוך תמות המציגות תפיסות עולם רחבות בשאלות מהותיות. הסבר אפשרי למינון המוגבל של תחושות אלו הוא ההלימה בין עוצמת אירועי הטבח והמלחמה, לבין ההתגייסות האזרחית החרדית הנרחבת למפעלים הקהילתיים וההערכה בקרב הציבור הכללי שהתגייסות זו זכתה לה.

רגשות האשם, ואף חשבון הנפש, שהביעו חלק מהמרוויינים היו קשורים בביקורת הציבורית על ההנהגה החרדית הוותיקה ובהימנעותה, עם חלקים רבים בחברה החרדית, מהשתתפות פעילה יותר במאמץ המלחמתי לנוכח הצרכים והאתגרים המרובים שעומדים על המודעה המדינה:

חלק מהציבור החרדי מרגיש אשמה כי "אני" לא [מספיק] חלק ממה שקורה במדינה. [לכן] צריך לתת את המקסימום ולהיות שותף. להוריד תגיות שאנחנו לא עושים כלום: "הם נלחמים ואנחנו לא עושים יותר מיד" [...] לעשות חסד אפשר גם בלי המלחמה. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

זה תפס אותנו מופתעים כמו כולם [...] גם אצלנו [כמו אצל שאר הציבור] יש משהו קצת כבוי, זה סוג של חשבון נפש [...] זה ימשיך ללוות אותנו לזמן ארוך מאוד ונצטרך להסיק מסקנות אישית, קהילתיות, חברתיות ולאומיות. (יהודה, חסיד חב"ד, נטיות מודרניות, הדגשות המחברים)

מדברים אלו מתקבל הרושם כי חלקים מובחנים מהחרדיות המשתלבת והמודרנית, הנמצאת בממשקים תדירים ומשמעותיים עם הציבור המשרת, וכנראה גם חלקים מה הזרם החרדי המרכזי, חווים תחושת אשמה ואי־נוחות משום שרוב רובו של הציבור החרדי איננו חלק אינטגרלי מהקולקטיב הלאומי היהודי שבניו ובנותיו מחרפים את נפשם על הגנת המולדת. שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי העובד באחד מארגוני החירום וההצלה הוותיקים בישראל, מתאר היטב את התחושה הזאת, ואף מצהיר בכירור כי כדי להפחית את תחושת האשמה על היעדרותם של מרבית החרדים מהמאמץ המלחמתי המתמשך מן ההכרח להפגין "אזרחות טובה", משתתפת ותורמת.

על פניו נראה כי הוא מפנה את עיקר המבט החוצה, לעבר כלל החברה הישראלית, כדי לשנות, ולו במעט, את הדימוי הבעייתי שנוצר לקהילה החרדית בכללותה. בעיניו, וכנראה שגם בעיני חרדים מודרנים אחרים, תרומה והתנדבות למען מי שזקוק לסיוע עשויות לרכך את הדימוי השלילי של החרדים בעת המלחמה. עם זאת, בסוף דבריו הוא מציין כי התרומה של החרדים צריכה להתקיים גם בשגרה ולא רק בעיתות חירום. דברים אלו מרמזים להערכתנו שהם מופנים פנימה, אל תוך קהילתו הקרובה, כדי להשקיע (כנראה) מעט את מצפונם של החרדים הדומים לו במאפייניהם, ולקדם תנועה פנימית חרדית שתעזור לעשייה משמעותית ולשינוי סדרי העדיפויות של הקהילה העוסקת לרוב בענייניה ובאזרחות חייה שלה, ואינה משתנה גם בשעת חירום קשה. ייתכן גם ששיח על אודות התרומה האזרחית הייחודית של חלקים מהחברה החרדית עשוי לבלום ביקורת הולכת וגואה של הציבור המשרת הלא־חרדי

כלפי היעדרות מהשירות הצבאי, וכך לסייע למשתייכים לחרדיות המשתלבת בהפחתת דילמת השוויון בנטל.

תחושת אשם זו, ייסורי המצפון, ובעיקר חשבון הנפש שתיאר יהודה, שהוא איש חב"ד ופעיל פוליטי בעל נטיות מודרניות העובד ברשות מקומית מעורבת, אמורים להוביל לרפלקציה עצמית מהותית ובעקבותיה לתמורות בכמה רמות, מרמת הפרט ובני ביתו, דרך הקהילה המסוימת והקולקטיב האמוני-חרדי, וכלה ברמה הכלל-ישראלית. חשבון נפש מסוג זה מתרחש לעיתים רחוקות מאוד, והוא נובע בדרך כלל ממשבר ערכי ואידאולוגי מהותי. משבר זה מאפיין כנראה רק חלק קטן ומובחן בציבור החרדי בישראל.

תחושות אלו, שתוארו בקצרה על סמך ממצאים איכותניים, זכו לאישוש חלקי בסקר עמדות שנערך, כאמור, בתחילת 2024 ומופיע בספר זה (רביצקי טור-פז, בקובץ זה). מיעוט מכלל המשיבים החרדים לסקר דיווחו כי מוצדקת בעיניהם הטענה שלא מוסרי שהחרדים אינם משרתים בצבא ואינם משלמים שום מחיר בחיי אדם במלחמה הנוכחית. ממצאים אלו עשויים להעיד על רגשות אשם ונקיפות מצפון בסוגיה כואבת זו, בפרט בקרב החרדים המשתלבים והמודרנים, שייצוגם באוכלוסיית המחקר הזה גבוהה יחסית. במבט מעמיק יותר ברגשות האשם האלה אפשר להבחין בתופעה דו-כיוונית: רגשות אשם "פנימיים", המופנים כלפי הערכים והאתוסים החרדיים המקובלים והנורמות החרדיות המחייבות, נוסף על רגשות אשם "חיצוניים", הנובעים מדיסוננס קוגניטיבי חריף הצף מול הציבור המשרת. רגשות האשם החיצוניים באו לידי ביטוי בעיקר סביב מחיר הרמים ההולך וגדל והפחדים של הציבור המשרת, שהקרבנות במלחמה קשה ומתמשכת, בהשוואה לציבור שלם שהוא חלק מהותי מהקולקטיב היהודי אך הוא אינו סובל (כמעט) מאבדות משום סוג. יוסי, חרדי משכונה מעורבת בירושלים, תיאר את תחושותיו כך:

ברמה האישית היה לי אירוע שטלטל אותי וגרם לשינוי מהותי אצלי [...] מול המרפסת שלי גרה משפחה שהבן שלה נהרג בסוף דצמבר בעזה. ופתאום אני פוגש את המבט של האבא במרפסת מולי ומחזיק את המעקה ובוהה בעצב רב לרחוב. וזה המבט שהכניס אותי לווארט החרדי שאליו הגעתי,¹⁴ לאירוסין של השכן החרדי. האירוע הזה ממש

14 המונח "ווארט" (ביידיש, מילולית "מילה") מציין חגיגת אירוסים שבה נאמרים דברי תורה ונקבעים תנאי האירוסים של זוג המתעתד להתחתן.

טלטל אותי כיוון שהוא זיקק את הפער בין האבא [הלא-חרדי] שקובר בן לוחם בן 20, לעומת אבא המאוס בן 20. מיד לאחר מכן התגייסתי לצה"ל.¹⁵ (יוסי, חרדי ספרדי מודרני)

מרואיינים אלו תיארו את הדילמה האישית והקולקטיבית שלהם בשיאה של המלחמה בתיאורים דיכטומיים מטלטלים שהבליטו את השכול והכאב שהופיעו במרחב הישראלי הכללי, אך נעדרו במרחב החרדי – לילות ללא שינה ודאגה מטריפת דעת, בהשוואה ללילות שלווים ולימים כשגרתם. הדילמה האישית וההתערערות המוסרית הפנימית מבטאות התערערות ערכית ותחושת אשם קהילתית ומשקפות גם שבר קהילתי, תרבותי-חברתי ואידאולוגי. שבר זה נובע גם מהפיחות המהיר והחד – בעיניהם של דוברים אלו ובעיני הקבוצות שהם מייצגים – שחל בדמותם של אברכים בני תורה, שהם המסד של חברת הלומדים, שתרומתה הרוחנית והגשמית במלחמה זו איננה מספקת ומשמעותית כביכול. עוד נשמע כי מרואיינים אלו מחפשים כתובת ומצפים לשינוי המציאות שיאפשר להם לשנות את התנהגותם בלי לפרוץ את גדרות החרדיות הנורמטיביות, למרות היותם מודעים, ברמה כזאת או אחרת, לשונות בינם לבין קהילות המקור שבהן הם צמחו וגדלו.

אפשר לראות ברגשות האשם האלה מרכיב ב"ישראלזציה" של המחנה החרדי. הישראלזציה החרדית כוללת ביטויים רבים, ובהם שימוש גובר בעברית המודרנית, תרבות פנאי חומרנית וחילונית, נוכחות פעילה ברשתות החברתיות, וכמובן גם דיון בשאלת היסוד המורכבת בעניין השירות הצבאי והלאומי-אזרחי.

כאמור, לתחושות האשם ולהתלבטויות המבטאות את הדיסוננס המוסרי של דוברים חרדים מהקהילות המשתלבות והמודרניות בנוגע להימנעות מחובת השירות הצבאי במלחמה מתלוות מעת לעת גם עמדות ביקורתיות פנימיות, דוגמת זו המתוארת להלן מפיה של חלי, יזמית חרדית מוכרת שהתחנכה בליבת הקהילה החרדית הליטאית אך ממקמת כיום בתווך שבין החרדיות המודרנית לדתיות הלאומית:

אנו יכולים לשבת בבתי קפה ולעשות קניות בקניון, אבל זה אגואיזם חרדי, ואני יכולה לכעוס עליו ועל [הנשים החרדיות] שמכינות עוגה לחיילים וחושבות שצריך שבביל זה להדליק להן משואה. (חלי, חרדית ליטאית מודרנית)

15 יוסי לא היה מחויב להתגייס לצה"ל כיוון ששירת בצעירותו שירות אזרחי-ביטחוני.

עמדה ביקורתית גלויה זו, המגנה בכל פה את השגרה הנהנתנית של מעמד הביניים החרדי, נאמרת בייחוד נגד התפיסה העצמית החרדית הרווחת, המעוותת בעיניה של חלי. מקורו של העיוות שחלי מתארת הוא תפיסת האזרחות "הרזה", ואף המנוכרת, של חרדים רבים מאוד בישראל – פרטים וקהילות מובחנות (מלחי, 2020), שאינם מחויבים לגמרי למערכת הזכויות והחובות של הפרט והמדינה בישראל בשגרה ובחירום, כיוון שהם אינם רואים את עצמם חלק אינטגרלי מהקהילה הפוליטית והאזרחית.

לפי תפיסת האזרחות הזאת אפשר להסתפק בעזרה וולונטרית זניחה לכלל, ואף לצפות לשבחים על כך מהציבור שבניו נהרגים ונפצעים בשדה הקרב. לכן חלי רואה בתופעה הזאת אתנוצנטריות מגזרית המקדשת את האינטרס הצר על פני טובת הכלל והתנהגות פסולה מן היסוד. דברים אלו מבטאים גם ביקורת ותחושת אשם חריפה, המהדהדת את הגינוי המוכר כלפי כלל הציבור החרדי והנהגתו, מצד פוליטיקאים, אקדמאים, אקטיביסטים וכלי תקשורת שאינם חרדים. סביר להניח שתחושות קשות אלו והתרעומת המיוצגת היטב בציטוט זה מוזנות מאותם רגשות אשם ומהצורך בחשבון נפש אישי וקהילתי שתוארו כאן, המייצגים כאמור חלקים מובחנים בציבוריות החרדית העכשווית.

3.4. חרדיות מתגייסת? סוגיית הימנעותם האידאולוגית העקבית של שינוי בשוליים בעמדות מרבית הגברים החרדים משירות צבאי היא סלע בעניין חובת השירות מחלוקת פוליטי וחברתי חריף בין הציבור הצבאי: "איך להפוך את המשרת לקהילה החרדית לגווניה כבר שנות דור הלא־מוכר למוכר" (מלחי, 2017; 2021). סוגיה זו נוגעת לשאלות היסוד בדבר טיב האזרחות הישראלית ויחסי

הפרט והמדינה במערכת המורכבת והרגישה של זכויות וחובות שעליה מושתתת "המשוואה הרפובליקנית" ומודל החייל־האזרח. אזרחות על פי התפיסה הרפובליקנית היא אזרחות פעילה ומשתתפת של הפרט בקהילה פוליטית שממנה הוא שואב את זהותו ואת שייכותו. ולפיכך הצטרפות האזרח לקהילה הפוליטית תלויה בהזדהותו עם יעדיה (Taylor, 1990).

מכאן שלפי תפיסה זו, האזרח "הטוב", בעל הערכים הפוליטיים והאזרחיים "הראויים", הוא מי שמשתתף בתהליכי קבלת ההחלטות, מתנדב, תורם לכלל ומשרת שירות משמעותי בצבא למען הקולקטיב. בישראל צעירים מכל המעמדות נעשים אזרחים "טובים" באמצעות שירותם הצבאי, ואזרחותם אף מדורגת על פי סוג השירות שלהם ומידת ההקרבה שבו (לוי, 2003). ביטוי עדכני

מוקצן ומוחצן לכך היה אפשר לראות טרם המלחמה, בסערה שעוררה סרבנותם (הגלויה והסמויה) לשירות מילואים של טייסים בחיל האוויר, מי ששירותם מוערך מאוד בחברה הישראלית, במחאה על תוכנית הרפורמה המשפטית של ממשלת נתניהו.

גם בעיתות שגרה חלק ניכר מהחרדים אינם שותפים פעילים מלאים במפעל הלאומי הציוני, בכוונת מכוון. כאמור, לפי אמות המידה הרפובליקניות, אזרחותם "רוזה", תכליתית ושולית, ולעיתים אף לעומתית.¹⁶ הם מתייחסים למדינה, למוסדותיה ולסמליה בחשדנות, בניכור ובריחוק, ואינם נותנים אמון במוסדותיה (שטרן ואחרים, 2022). לשירות צבאי הם מתנגדים מטעמים תאולוגיים-רוחניים אותנטיים, שלפיהם הקפדה יתרה על לימוד תורה מגנה על עם ישראל לא פחות מכוח המגן הצבאי, ובעיקר בשל חששות סוציולוגיים מוצדקים מבחינת הממסד החרדי מפני המרת זהות ושייכות העלולות להיגרם לצעירים שישירותו בצבא בעקבות החשיפה לתרבות מודרנית, חילונית ומתירנית הנוגדת לחלוטין את עולמם הערכי והחינוכי (היון, 2023). מרבית הרבנים והמחנכים החרדים סבורים כי הלימוד האינטנסיבי בישיבה בתנאי חממה הוא תנאי הכרחי לשמירת מצוות ולהקפדה על קלה כחמורה, כמקובל בקהילות החרדיות השמרניות. מכאן ניתן להסיק כי גורמים אלו לצד חסמים נוספים,¹⁷ מונעים ממרבית הצעירים החרדים להתגייס, והם חלק מהותי וחיוני בזהותם האישית והקולקטיבית.¹⁸ מכאן גם ברור החשש המהותי של דוברים ומנהיגים חרדים רבים, פוליטיקאים ורבנים כאחד, שמי שיתגייס לצה"ל (מרצונו החופשי או בכפייה) עלול שלא להישאר חרדי בסיומו.

לפיכך חיוני לברר איך ובאיזו מידה פרמו המאורעות הקשים והמתמשכים של מלחמת חרבות הברזל את מרכיבי הזהות האלה, הדוחים מכול וכול שירות צבאי, או לחלופין ערערו את צדקת הדרך החרדית בדבר חיוניות לימוד התורה כדי להגן על עם ישראל בכלל, ועל הלוחמים בפרט.

16 על פי ידידיה שטרן ואחרים (2022), מחקר שנערך טרם הרפורמה המשפטית ומלחמת חרבות הברזל, כמחצית (56%) בלבד מהחרדים חשים שייכות למדינה, ולעומת זאת, 70% מהם גאים בישראליותם.

17 סיבה היסטורית נוספת להתנגדות של החרדים לשירות הצבאי הייתה הצורך של המנהיגות החרדית בסוף שנות ה-40 ותחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 לשקם את עולם התורה שחרב בשואה (בראון, 2017; היון, 2023).

18 ראו למשל את התבטאותו של ח"כ יצחק פינדרוס מדגל התורה בנושא זה: וסרמן (2024, 20 ביוני).

הקולות שאנו מבקשם להשמיע במאמר זה מעידים על קושי ואי־נחת הולכים וגוברים מדפוסי ההתנהגות החרדיים ומעולם הערכים החרדי המתנגד לשירות. דברים אלו אמורים בעיקר על החרדים המשתלבים והמודרנים, שלהם יש, כאמור, ממשקים מגוונים עם הציבור המשרת. נראה שבקרב חוגים חברתיים אלו בציבור החרדי מחלחלת ההבנה שגם אם ההנהגה הרבנית־פוליטית הקולקטיבית לא תשנה את יחסה העקרוני העוין והמסוּג לחובת השירות, חובה שהיום הרבה יותר מבעבר נראית הכרחית לחוסנה של ישראל, ייתכן שפרטים חרדים, ואולי גם קבוצות מקהילות חרדיות משתלבות ומודרניות, יגלו גמישות ויתגייסו לצה"ל גם בלא הסכמה (גלויה או סמויה) של הרבנים. כך, למשל, התבטא שלמה, גבר ליטאי הפעיל מאוד בארגוני החירום וההצלה הרפואיים:

הציבור [החרדי] הבין שהוא צריך להיכנס ולהיות חלק מהמערכת, לתרום יותר. לפני 20 שנה הייתה פחות פתיחות. הקהילה כקהילה לא תשנה את אורחותיה בנוגע לגיוס, הפרט כן. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

בדברים אלו משתקפת רוח השינוי ביחסה של החרדיות המשתלבת, וגם בקרב חלקים מהחרדים מהזרם המרכזי, לאפשרויות השירות בצה"ל. מה שהיה מקובל פחות, ואף מגונה לחלוטין לפני כשני עשורים, נעשה היום, בעקבות המלחמה והעומס האדיר על המשרתים, וייתכן שגם לפניו, לתופעה מקובלת מעט יותר. זהו ביטוי ברור להיבט מסוים בתהליכי ישראל־יזציה שאופיינו בספרות כבר בתחילת שנות ה־2000 (סיון וקפלן, 2003), ועוררו גם ריאקציות שמרניות.

את היחס המכיל והסובלני יחסית ללובשי המדים החרדים בחודשיה הראשונים של המלחמה, וגם לאחר מכן, הזכיר במפורש מי שאזר אומץ וחש שהוא מחויב לתרום למאמץ הלאומי הקולקטיבי כחייל בצה"ל. משה, בעל הדברים שלהלן, הוא דמות פוליטית מקומית בעיר חרדית מעורבת, בעל עמדות ומהלכים פרגמטיים בנוגע להכרח שבשילוב חרדים בחברה וביציאתם מהמובלעת המגזרית:

הבשילה אצלי התובנה כי חייבים להיות חלק מכל מערך לאומי – לא רק להביא צ'ופרים לחיילים. זה נחמד וכאילו מוסרי אבל לא מספיק אמיתי. חייבים להיות חלק ממערך לאומי חשוב וחיוני כדי לנסות לשמור על קיומנו הממשי [...] חזרתי ובכוונה לשכונה החרדית עם המדים, וגם הלכתי

לעשות קניות עם המדים בשכונה. ממש רציתי שתהיה פרובוקציה – נראה מי יהיה הראשון שיירק עליי? ולא קרה כלום! ממש התפלאתי. זה היה כחודש וחצי אחרי תחילת המלחמה באמצע דצמבר. (משה, חסיד מורדני)

מכאן שלפחות בשלביה הראשונים של המלחמה התרכז מעט היחס לחיילים חרדים שלבשו מדי צה"ל בפרהסיה החרדית, לעיתים בכוונה, כדי לבחון את יחסה של הקהילה הקרובה לצעד השנוי במחלוקת הזה. מתברר כי חרדים רבים, גם בחלקים השמרנים והתורניים בקהילה זו, חשו כי לנוכח גודל השעה, הטרגדיות הנוראות ומספר החללים והנפגעים הגבוה בצה"ל ובכוחות הביטחון, יש טעם להבליג – לעת עתה לכל הפחות – על התופעה החדשה, והמצומצמת מאוד, של התגייסות גברים חרדים לשירות צבאי. רוב המתגייסים היו גברים מבוגרים, נשואים, בעלי מקצועות ומשכילים, והם התגייסו למסלול שירות מקוצר (שלב ב), שכלל חיול בן כעשרה ימים ושיבוץ לתפקיד במילואים לתקופות מוגבלות. סביר להניח כי גם בשל פרופיל המתגייסים הזה, שלא כלל כמעט בחורים רווקים צעירים, הפגינה הקהילה יחס מכיל וסבלני לתופעה ולמתגייסים, וחלקם אף זכו ליחס אוהד ולגילויי הערכה מסביבתם הקרובה, לנוכח התפיסה שגיוס חרדים שאינם לומדי תורה הוא תרומה סגולית וערכית הכרחית. על פי תיאורו של משה, המתגייסים החרדים לשירות מילואים מקוצר במהלך המלחמה מגיעים לרוב ממעמד ביניים חרדי המשתלב בישראליות הלא-חרדית. ייתכן אפוא שאם קבוצת השווים החרדית של המתגייסים יכולה להכיל את הצעד השנוי במחלוקת הזה, פוטנציאל הגיוס מקרב המשתייכים לקבוצה המורדנית גבוה יותר בהשוואה לפוטנציאל הגיוס של חרדים מקהילות שמרניות ומתבדלות.

מהראיונות שערכנו עם נציגים של קומץ החרדים שהתגייסו בגיל מתקדם יחסית לשירות מילואים מקוצר עלו שלוש תמות חשובות, התורמות להבנה מעמיקה יותר של המפגש החרדי הבלתי אמצעי עם צה"ל: (1) מי שהתגייס ושירת מתוך אמונה עמוקה בצדקתו ומתוך הבנה שגם החרדים חייבים לתרום, חש גאווה עמוקה והתרוממות רוח בלבישת מדי הזית ובהיותו חלק אינטגרלי מצה"ל גם אם התפקיד שהוא שובץ אליו לא היה מיטבי מבחינתו; (2) נוכחותם של גברים חרדים במדי צה"ל בשכונות וערים חרדיות יכולה להיות איתות חיובי, ואולי אף נורמטיבי, לבני הדור הצעיר, בייחוד לנערי שוליים שאינם בני תורה שחלקם נערים בסיכון. נוסף על כך, עבור הצעירים האלה השירות עשוי להיות מקפצה של ממש לשיפור ההון האנושי והחברתי שלהם, כבר בשירות עצמו, וגם לאחריו. מהלך חיובי זה מתועד גם במחקר קודם (מלחי, 2017); (3) למרות

האמור כאן, ולמרות ההנחה שחל שינוי מסוים ביחס לחרדים המשרתים בצה"ל במלחמה, מסקר דעת קהל שערך מכון ויטרבי במכון הישראלי לדמוקרטיה בתחילת 2024, בעיצומה של המלחמה, עולה שכחמישית בלבד (19%) מהחרדים תומכים בגיוס חרדים (רביצקי טור-פז, 2024, 31 במאי).¹⁹ כלומר, לעת עתה, ולמרות הצורך הברור והמידי בהגדלת שורות המתגייסים לשירות, עוד לא חלו תמורות של ממש במוטיבציות של מרבית החרדים לשירות מחייב ומשמעותי.

"דריכה במקום" זו נובעת, כאמור, מהאתוס החרדי המארגן בדבר מרכזיותו של ערך לימוד התורה, הסותר את הערך האזרחי-לאומי של שירות למען המדינה והפגנת אזרחות טובה דרך השירות הצבאי וההקרבה בו. ביטוי ברור לגישה זו השמיע חרדי ליטאי העובד בארגון חירום והצלה מוכר:

[...] כאדיאל אנחנו לא מתגייסים, ועל זה צריך להילחם. אם יהיו מכסות לנוער חרדי נושר, נמצא מספיק חרדים שיתגייסו, גם לא מהשוליים. ההנהגה [החרדית] מבינה שיש ציבור חרדי קצת שונה שמוכן להתגייס. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

חלקם הראשון של הדברים הם ביטוי נחרץ וחד-משמעי (כביכול) בנוגע להתנגדות המהותית והעקרונית של החרדים מהזרם המרכזי לחובת השירות הצבאי, התנגדות שלמעשה עיצבה את החרדיות הישראלית בדורות האחרונים, וביססה אותה על אתוס של קבוצת מיעוט נרדפת המתגוננת מפני עריצות הרוב המשרת (בראון, 2017; קפלן, 2024). עם זאת, מיד ובאותה נשימה הדובר מסתייג ומכיר בשינויים שחלו בציבור החרדי ההולך ומתרחב ומתגווז, ומביע תקווה שגם ההנהגה הרוחנית-רבנית והפוליטית החרדית תכיר בכך. ואכן, קבוצת הצעירים החרדים שבשוליים ששלמה מזכיר בדבריו היא כחמישית (20%) לפחות משנתון חרדי בגיל הגיוס בישיבות הגדולות (בגילי 17-23) – והיא תופעה הולכת ומתרחבת (מלחי, 2020; 2024). נגד האתוס המארגן של לימודי הקודש בציבור החרדי ניצבת מציאות המחייבת למצוא פתרונות מעשיים לצעירים שלטענת שלמה צריכים ויכולים להתגייס ולשרת בצבא כאשר תיאכף החלטת בג"ץ מיוני 2024 המחייבת את הממשלה וצה"ל לשלוח צווי גיוס לכל

19 ממצאי סקר זה מלמדים גם שכ-70% מכלל החרדים אינם מצדיקים את הסברה שמלחמת חרבות ברזל היא "מלחמת מצווה" ולכן על פי ההלכה גם הגברים החרדים הפטורים משירות על פי חוק, חייבים להתגייס לצבא ולהשתתף בה.

גבר חרדי שאינו פטור משירות צבאי. אמירה זו מבליטה סתירה חרדית פנימית מוכרת: עמדה מתריסה של הממסד החרדי הרשמי נגד כל ניסיון פשרה בסוגיית הגיוס לצה"ל של גברים חרדים, גם בעת מלחמה קשה, מצב חירום מתמשך וחוב חוקי, ולעומתה עמדת הפרט ששיקוליו המעשיים והאישיים מתנגשים בנרטיב המתנגד המסורתי.

כדי שיהיה אפשר להגדיל את היקף הצעירים החרדים המתגייסים לצה"ל, לא רצוי להסתפק בשינויי חקיקה רשמיים, כמו הטלת סנקציות כלכליות ואישיות על מי שלא ישרת, אלא כדאי גם להגביר את קצב השינוי התודעתי, החינוכי והחברתי באשר לחשיבות השירות בצבא בקרב הציבור החרדי. כפי שאמרה לנו נחמה (חרדית ספרדייה, מחנכת ומנהלת ברשת חינוך ספרדית) על השירות הצבאי: "בשנים הבאות צריך להתמקד במחשבה איך להפוך את הלא-מוכר, למוכר [הדגשת המחברים]". מהלך כזה יסייע להפחית את החשש החרדי, בעיקר בקרב בחורים צעירים ורווקים מהליכה התורנית החרדית, מפני הלא-נודע, המאיים כאמור על זהותם ועל שייכותם הקהילתית. למעשה, לא מדובר רק ברתיעה תרבותית-חברתית ואידאולוגית-רוחנית מפני השירות הצבאי, אלא גם בחוסר היכרות מהותי ועמוק עם החוויה הכרוכה בו, המוכרת כמעט בכל בית יהודי ישראלי. נחמה מסבירה במקום אחר בריאיון עימה, כי אף על פי שבנה תלמיד הישיבה הגיע עם מעט מחבריו להלוויות צבאיות במהלך המלחמה גישתו כלפי שירות בצה"ל לא השתנתה כלל:

זה לא תפס. זה לא משהו שיגרום לו ללכת ולהתגייס. בחור כמו הבן שלי שיושב ולומד בישיבה, השייכות שלו היא לישיבה. אין טריגר שיגרום לו להתגייס לצבא. עבורם הצבא זה לא נודע, [לכן] בין מי שבגיל הגיוס מהזרם המרכזי, לא ראיתי חבר'ה שמתגייסים. השינוי לדעתי אפשרי בגיל 24 ומעלה [בדרך כלל אחרי החתונה] ואז חלקם מתגייסים לשלב ב, אז הם מרגישים שהם צריכים לתת יד. (נחמה, חרדית-ספרדייה מהזרם המרכזי, הדגשות המחברים)

מדברים אלו עולה כי ריחוק מנטלי וחברתי מחובת השירות ותחושת חוסר שייכות להווי הצבאי של מרבית תלמידי הישיבות החרדים הן אבני נגף עוצמתיות בפני גיוסם. לעומת זאת, כמצופה מהם מבחינה נורמטיבית, הלימוד בישיבה הוא אקט השתייכותי סוציולוגי ראשון במעלה עבור בחורים חרדים המבקשים לסלול את דרכם בחברת הלומדים. למעשה, כל ניסיון לסטות מדרך זו עלול לפגום במרכיבי הזהות והשייכות של צעירים אלו. זאת ועוד, למרות

ניסיונות ההזדהות ותחושת השותפות המוגבלת של תלמידי הישיבות החרדים עם השכול והכאב הישראלי (דרך השתתפות של חלקם בלוויות של חללי צה"ל במהלך מלחמת חרבות הברזל), לא מתרחש שינוי מהותי באורח חייהם ובדרך החשיבה שלהם, והם אינם שוקלים כלל להתגייס. האפשרות לשרת, גם לשירות מצומצם ומוגבל מאוד בהיקפו, עולה אצל מעטים ורק בגיל מבוגר יותר. רק לאחר שהם נישאים ומעמדם בקהילה כבר מבוסס, משתנה לעיתים נקודת המבט שלהם על מיקומם בהיררכיה האזרחית, במיוחד לפי התפיסה הרפובליקנית, המדגישה, כפי שראינו, את מערכת הזכויות והחובות של האזרח, ובהן חובת השירות בצבא. אולם, בגיל ובמצב משפחתי זה, כשהם כבר אבות לילדים, חלופת השירות הקרבית כמעט שאיננה רלוונטית למתגייסים אלו – תרומתו הסגולית של גיוסם מוגבלת למדי, ולכן גם מערך הגיוס הצבאי נוקט גישה בררנית מול המתעניינים החרדים בשירות צבאי בגיל מבוגר.

בין המרוויאים, ובעיקר בין המשתייכים לקבוצות המודרניות והמשתלבות, היו שטענו כי יעודדו בגלוי את בניהם לשרת שירות משמעותי בגיל שירות החובה, ולא כשיהיו בני 40. כמו כן, כחלק מרגשות האשם שתוארו בפרק הקודם, נשמעו גם ניצני שינוי שכללו ביקורת מפורשת על האתוס המתברל והמתנגד:

גם אם אין חוק גיוס חובה [החל על החרדים], הייתכן? יש המון תירוצים אבל בסוף זו שאלה מאוד מוסרית, אנושית ובסיסית ביותר. בעיניי זה לא אנושי לא לשאול את השאלות האלו. זה מטריד במיוחד לגבי מי שכלל לא מתנדב בארגוני חירום והצלה, ובוודאי לגבי מי שאינו בן תורה אמיתי. זה דיסוננס קוגניטיבי מטורף. (מנחם, חרדי ספרדי מודרני)

דברים נוקבים אלו, שאמר גבר חרדי מודרני ופעיל פוליטי, הם ביקורת מוסרית מהותית על המוסכמה החרדית שלימודי הקודש הם תרומה אזרחית מהותית ללחימה, בוודאי כאשר רבים מהגברים החרדים אינם לומדים לימודים מלאים. לפיכך, גם אם מבחינה תורנית אפשר להצדיק את האתוס החרדי, הזוועות שהתרחשו בשמחת תורה תשפ"ד ערערו במידת מה את האמונה הזאת. יתר על כן, ייתכן שרגשות האשם האלה, והחשש שמא לימודי הקודש אין בהם די להגן על ישראל, מדרבנים חלק מהצעירים החרדים להתגייס לצה"ל.

נדגיש שוב כי עמדה זו מאפיינת בעיקר את מי שמשתייך לחרדיות המודרנית והמשתלבת, הקבוצה שהייתה פעילה יותר גם בפעולות ההתנדבות בתחילת המלחמה. לעומת זאת, הזרם החרדי המרכזי והחרדיות השמרנית והאולטרה-שמרנית, שהן הרוב הגדול של החברה החרדית, לא שינו, לכל הפחות לא

במוצהר, את עמדותיהם בסוגייה זו. מבחינת רבים בציבור החרדי, להתנדרבות ולסיוע לחיילי צה"ל יש ערך מוסף גבוה – הם שליחות בפני עצמה המבטלת את הצורך לשרת בצבא. כך התבטא חסיד שמרן שפעל במסגרת התנדרבותית שיוזם למען המשפחות השכולות:

אצלי לא השתנה שום דבר בנוגע לצבא והמפקדים שבו. לכל אחד יש את התפקיד שלו בעולם [...] לא השתנה שום דבר. מה שכן, התרומה של הציבור החרדי לחיילים ולצבא ללא התגייסות בחודשיים הראשונים למלחמה, זה כנראה הועיל יותר לעומת אם היו מנסים לגייס אותם לשירות חובה [...] כל זה [פעילות למען החיילים] נותן להם את המורל ואת ההבנה כי הם עושים משהו טוב. לא צריך שהחרדים יתגייסו, אבל כן חשוב שאנחנו החרדים נחזק את הלוחמים [...] החרדים לא ילבשו מדי צה"ל [...] זה ממש לא נכון ורחוק מהמציאות. זה לא מה שיאזן את הכוחות. זה לא יקרה, זו רק תפיסה או דמיון חולמני [...] אני באמת מאמין שלימוד התורה מגן עלינו, ומי שלא מסוגל ללמוד באופן משמעותי אז שיעשה חסד אמיתי ורציני. ועם זאת, אם יש נער או בחור חרדי שלא מסוגל ללמוד באופן רציני גמרא בישיבה או בכולל, אז עדיף שיתגייס לגדוד החרדי בצה"ל כי זה יעשה לו טוב. (יוסף, חסיד מהזרם השמרני)

להערכתנו, דברים אלו הם שיקוף אותנטי וברור של עמדת הזרם השמרני והמרכזי בחברת הלומדים החרדית. לפי תפיסה זו, חרף המלחמה ומחיריה הקשים, אין טעם לנסות לכפות שירות חובה על צעירים חרדים בגיל הגיוס, כיוון שהמציאות לא תשתנה, ולמעשה הניסיון לגייס חרדים בתקופת הנוכחית הוא סוג של אחיזת עיניים שאין לו מקום. בדברים אלו יש הרבה גם לאתוסים המארגנים של הממסד החרדי בדבר היותם של החרדים מעין "תומכי לחימה" וולונטריים, שברצותם יבחרו לסייע ללוחמים, מבלי לסכן את עצמם ואת שלמות קהילתם, וברצותם ימשיכו (פחות או יותר) בשגרת חייהם.

נוסף על כך, יוסף מפגין מבט מפוכח על מציאות חייהם של אלפי צעירים חרדים שאינם מממשים את הציווי הערכי החרדי להתמיד בלימוד תורה. אף שעמדתו שמרנית ומשמרת את האתוס "תורה מגנא ומצל"א", הוא תומך בגיוסם של צעירים אלו, בעיקר משום ששירות צבאי ייטיב איתם, ופחות משום שהוא חובה חוקית, מוסרית ונורמטיבית במדינת ישראל. נראה שבקרב אנשים כמותו

יש הסכמה די רחבה על הצעד הזה, העשוי גם לשקם בעקיפין את עולם התורה הסובל מעודף במספר הלומדים הפורמליים, שרבים מהם אינם מסוגלים להתמיד בלימוד. היבט נוסף שראוי לציין הוא שמדבריו של יוסף לא עולות כלל נקיפות מצפון, תחושות אשם או התלבטות מוסרית כלשהי, לנוכח אי־השוויון בנטל, בקורבנות ובאבדות.

לסיכום הממצאים שלעיל והתובנות הנגזרות מהם, נראה כי עדיין רק בשוליה של הקהילה החרדית הענפה בישראל חלו תמורות מסוימות ביחס המהותי־ערכי לחובת השירות הצבאי. שינויים אלו נובעים בחלקם מתחושות אשם בעקבות המלחמה הזאת. שיקולים אחרים, למשל של מי שבחרים לשרת בגיל מבוגר במסגרת שלב ב במילואים, הם, ככל הנראה, שיקולים פרגמטיים של חרדים מהמעמד הבינוני המודרני והמשתלב שהשירות בצה"ל עשוי למצב אותם בעיני עמיתים במקומות עבודה מעורבים ובמעגלים חברתיים משולבים נוספים כחלק מהקולקטיב המשרת. אולם, גם אם בתחילת המלחמה קיבלו חיילים חרדים לובשי מדים יחס מכיל, ואף אוהד, מסביבתם הקרובה, אין כל וודאות שיחס מכיל זה יימשך, במיוחד כאשר יחריף העימות בנוגע להסדרת שירות החרדים בצה"ל. מכאן אפשר להסיק כי מלחמת חרבות ברזל והשלכותיה לא הביאו לתמורה מהותית ביחס הנורמטיבי של מרבית הציבור החרדי והנהגתו לחובת השירות בצה"ל.

כל עוד לימוד התורה הוא נייר הלקמוס השייכותי והזהותי, שלפיו נמדדת ומוערכת חרדיותו של הגבר החרדי ושל סביבתו הקרובה, לא יחולו כנראה תמורות בקרב הליבה התורנית החרדית, במיוחד בחרדיות הליטאית ובחרדיות הספרדית־תורנית, בשאלת היחס לצבא ולגיוס לצה"ל. לכן את השינויים הערכיים, ואת ביטויים ההתנהגותי, נוכל לאתר בעת המשברית הזאת בעיקר בין המשתייכים לקבוצות החרדיות המודרניות המשתלבות החוות תהליכי ישראל־יציאה מואצים, תהליכים שמלחמת חרבות ברזל האיצה ושכללה.

3.5. חרדיות משתלבת? בראיונות ניסינו להבין כיצד רואים אנשי השטח שינויים ביחסי

חרדים ושאִינם חרדים הציבור הלא־חרדי בעקבות המלחמה. גם כאן מצאנו התאמה בין התשובות שקיבלנו לשאלות

על תמונת העתיד ועל ההערכות באשר ליחסי החרדים עם המדינה ועם אוכלוסיות שאינן חרדיות, לבין המיקום התרבותי־חברתי של המשיבים על הציר השמרני־מודרני. בין החרדים המודרנים היו שטענו כי כדי לחזק את

הסולידריות ואת הלכידות החברתית של הציבור החרדי עם האוכלוסייה הכללית שאיננה חרדית, וכדי להפחית את הניכור ואת הבורות ההדדיים, חייבים לנסות לקיים מפגשים בין-אישיים בין הצדדים. אחרים מקרב השמרנים בציבור החרדי מאמינים שיש להמשיך במערכת היחסים הנוכחית, כלומר שהציבור החרדי ממלא את חלקו במערכת הזאת בתרומה לחוסנו של הקולקטיב האתנו-לאומי היהודי על ידי לימוד תורה, בתנאי שאכן מי שמתיימר ללמוד כדרך חיים יממש את חלקו בחוזה הלא-כתוב הזה, ויעשה זאת בהתמדה ובהקפדה:

אם אתה שבט לוי העושה את תפקידו כמו שצריך אז זה מובן [...] אבל אם אתה רק מתחמק [מחובת התפילה ולימוד התורה] אז אנחנו לא שם.²⁰ כמו שהחיללים והצבא משתדלים יותר, אז גם אנחנו הציבור התורני נלמד יותר. ניקח עוד מחויבות תורנית כצינור של קדושה: יותר תהילים, יותר לימוד, ליזום שיעורים, ותסביר שזה החלק שלנו בניצחון הכללי במלחמה. (יהודה, חסיד חב"ד, נטיות מורדניות)

כדי לבדל ולהרחיק את עצמה מהחרדיות של הזרם המרכזי, גם הדוברת הבאה מעריכה כי "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש".²¹ באמירה זו יש ביקורת פנימית כלפי הקהילה עצמה, והנחה מובלעת הקושרת בין הריחוק של מרבית החרדים מהלחימה וממחיריה הקשים, לבין היעדר תחושת שותפות וסולידריות עם הישראליות הרווח בדרך כלל בימי שגרה במרבית הציבור החרדי. רגשות השותפות וסולידריות היו נפוצים הרבה יותר בשבועות ובחודשים הראשונים למלחמה, אך גם הם דועכים ככל שעובר הזמן:

אסור להתייחס לחרדים כמקשה אחת ביחס למלחמה. יש הרבה מאוד הבדלים בין הקבוצות. בגדול האמירה היא שהחרדים לא באירוע. אין להם אבדות, הם לא היו במסיבה בנובה. המעורבות החרדית קיימת למרות שהאזורים החרדים היו הראשונים שחזרו לשגרה. עדיין בכתבי הספר יש צלצול של "אחינו כל בית ישראל". עדיין מתפללים על חיילים

20 בפתח הציטוט הזה נשמעת ביקורת על הנשירה הסמויה של תלמידי ישיבות שאינם ממלאים את חובת הלימוד התורני – תופעה מתרחבת בישיבות החרדיות (מלחי, 2021; מלחי, 2024).

ושבויים. אבל מעבר לזה אין שיח מעמיק. (נחמה, חרדית ספרדייה מודרנית)

לעומת זאת, מרואיינים אחרים מעריכים שהמלחמה מאיצה תהליכים ותמורות שכבר מתרחשים בשטח ומעידים על התקרבות בין האוכלוסיות ועל הגברת הישראליות של חלקים מסוימים בחברה החרדית. מבחינתם מודל חברת הלומדים המתבדלת שהנהגה החרדית משמרת כדי לשמור על החיץ שבין הציבור הלא-חרדי לקהילה החרדית אינו יכול להמשיך להתקיים בתנאים הנוכחיים. יש הסבורים שהשינוי התרבותי-חברתי שחל בחברה החרדית צריך להיות מתורגם לכוח פוליטי כדי לחלק אחרת את עוגת המשאבים הלאומיים והקהילתיים, ואחרים מעריכים כי עוד רחוקה הדרך משינוי מסוג זה, ושהוא צריך להתרחש בהדרגה ובזהירות.

נשארו עם המנגנונים של הדורות הקודמים, שלא מתאימים כלל למציאות הנוכחית [...] המלחמה היא טריגר, טריגר לעשות משהו מעשי. ככה לא יכול להימשך, בנו חומות גבוהות וחזקות וחסונות. אבל ברמה הכלכלית זה לא אפשרי. זה לא מוסרי ולא יהודי להמשיך ולהסתגר. לא חייבת להיות ממש מהפכה, אבל כן צריך להיות חלק יותר אינטגרלי מהציבור. (משה, חסיד מודרני)

במחקר זה שייכנו עמדה זו בעיקר לחוגים החרדים המודרנים האקטיביסטים הקוראים בריש גלי לשינוי מהותי בתפקידה של החברה החרדית ביצירת טוב ישראלי משותף. בין הנימוקים לשינוי ההכרחי שאמור להתרחש במערכת היחסים בין החרדים למדינה ולחברה הכללית, משה מציין שתי סיבות עיקריות: גורמים חומריים, הקשורים לתרומה הנמוכה של משקי בית חרדים למשק (קרלינסקי ואחרים, 2024), בעיקר בשל השתתפותם הנמוכה והלא-איכותית של הגברים החרדים בשוק העבודה, לצד גורמים ערכיים ומוסריים הנוגעים לצורך בחיזוק הערכות ההדדיות בין כלל חלקי החברה הישראלית. חלק מהמרואיינים ערים מאוד לביקורות החריפות של הציבור המשרת, ובו גם הציבור הדתי-לאומי, כלפי היעדרותם של מרבית החרדים מהמאמץ המלחמתי:

החברים הדתיים שלי ברגרסיה מאוד חזקה על הציבור החרדי. נגמר הסיפור. לא לעבוד ולא לשרת, לא יקרה. גם האנשים הכי מכילים לא מוכנים יותר להכיל את זה. (חלי, חרדית ליטאית מודרנית)

אמירה מפוכחת זו מניחה כי בשל הביקורת ההולכת וגוברת כלפי הציבור החרדי והנהגתו הפוליטית והרבנית יחסו של הציבור המשרת כלפי החברה החרדית עשוי להשתנות, וייתכן שגם בתוך החברה החרדית עצמה מתחילים להתחולל שינויים מבחינת היחס כלפי החברה הלא-חרדית, צרכיה ואתגריה.

4.

סיכום ומסקנות ראשונות

מאמר זה ביקש לבחון איך השפיעו מלחמת חרבות הברזל ואתגריה על הציבור החרדי ועל יחסיו עם המדינה ועם החברה הלא-חרדית. ניסינו להבין מי היו החרדים שהתנדבו בזמן המלחמה ומה היו מניעיהם, ולבחון אם חלו שינויים ביחסם של חרדים ממגוון קבוצות לסוגיית אי-גיוסם של הגברים החרדים לצה"ל בכלל, ועל רקע המלחמה בפרט. בכל הראיונות נחשפנו לאמביוולנטיות שחשו חרדים רבים – מחד גיסא, הם רצו לתרום ולסייע לכלל, ומאידך גיסא, חששו שתרומה זו עלולה לגרום לאובדן ייחודם התרבותי והחברתי.

שלושת הנתיבים המרכזיים שבהם תרמו החרדים למאמץ הלאומי היו המישור הסמלי האמוני – דרך לימוד ותפילה מוגברים שסייעו לחיזוק החיילים ומשפחות החללים; ההתנדבות בארגוני חסד למיניהם, חלקם הוקמו אד-הוק בימי המלחמה הראשונים, והגיוס לצבא, בעיקר במסגרת שלב ב, שכלל שירות מילואים של גברים חרדים מעל גיל הפטור משירות.

הממצאים מלמדים כי לא כל החרדים התנדבו באותו האופן ובאותם ההיקפים. הציבור החרדי המודרני והמשתלב עמד בחוד החנית של ההתנדבות החרדית בזמן המלחמה. גם חרדים שמרנים וחרדים מהזרם המרכזי תרמו למאמץ המלחמתי, אך הם עשו זאת באופן נורמטיבי ונפוץ יותר: תפילה ולימוד תורה והתנדבות בארגוני הצלה וחירום חרדיים. המניעים להתנדבות היו אלטרואיסטיים, ועליהם נוסף הצורך להגביר את הערכות ההדדית בין כל חלקי החברה הישראלית.

נוסף על כך זיהינו גם מניעים תועלתניים להתנדבותם של חרדים מקבוצות מודרניות. בין המרואיינים מקבוצות אלו נשמעו לא מעט קולות ביקורתיים כלפי המנהיגות החרדית המבקשת, גם בעת מלחמה ומשבר לאומי קיצוני, לשמר את מודל חברת הלומדים ואת חומות ההתבדלות. ביקורת זו ותחושות האשם בקרב חלק מהמשתייכים לקהילות חרדיות מודרניות הובילו גם הם להתנדבות נרחבת, שכללה, נוסף על התפילות והלימוד, פעילות התנדבותית שכוונה החוצה, לציבור המשרת, למשפחות החללים ולאוכלוסיות המפונים. מטרתה

התועלתנית הסמויה של התנדבות זו הייתה לבדל את המשתתפים לקהילות אלו מהזרם החרדי התורני והמתבדל, ולהנכיח את תרומתם של החרדים המודרניים למאמץ הלאומי, דרך תרומות והתנדבות מחוץ לקהילה, ובמידה מוגבלת גם דרך גיוס לצה"ל (כאמור, בעיקר גיוס למילואים לשלב ב).

העובדה שרבים בציבור החרדי המודרני עוברים במרחבי תעסוקה מעורבים לחרדים ולשאינם חרדים, נשים יותר מגברים, הובילה גם היא לדפוסי התנדבות אלו. מאפייני ההון החברתי המגשר של חרדים מודרניים סייעו להם לארגן ולנהל טוב יותר מיזמי התנדבות חרדיים שנוצרו אד-הוק לפי הצרכים שהעלו המלחמה ואתגריה, ולפעול היטב בתוך הקהילה ומחוצה לה.

הקשרים של הקבוצות החרדיות המודרניות עם החברה הלא-חרדית, מתבטאים למשל בשימוש המוגבר שלהם ברשתות חברתיות, שהוא שינוי מהותי באורח החיים החרדי. יתר על כן, המשתתפים לקבוצות החרדיות האלה מגלים הזדהות עם החברה הלא-חרדית ובעיותיה, ורואים בעמיתיהם הלא-חרדים, במקומות עבודה, במוסדות ההשכלה האקדמיים, וגם בשדה הקרב, קבוצת שייכות נוספת לקהילת המקור שלהם. חלקם מנסים להידמות לחברה הלא-חרדית במאפיינים מסוימים, ומקבלים ממנה אישור חברתי לנורמות ולערכים הנהוגים בה. הנורמות האלה כוללות לא רק תפילות ולימוד תורה, אלא גם התנדבות למען הזולת שאיננו חלק מקהילתך אך שייך לקולקטיב הלאומי. מכאן נובע גם השינוי בעמדות שלהם כלפי הגיוס לצה"ל, ואפילו במוטיבציה שלהם להתגייס.

לעומת זאת, החרדים מהזרם המרכזי ומהקבוצות השמרניות, שהם מרבית מנינו של הציבור החרדי, לא חוו את המלחמה באופן דרמטי כמו שאר הציבור הישראלי, או אפילו כפי שחלק מהחרדים המודרניים חוו אותה. לכן אין שינוי מהותי בעמדות ובתפיסות של הליבה החרדית התורנית כלפי המדינה וכלפי חובת השירות בצה"ל.

בעת כתיבת שורות אלו עדיין מתחוללים קרבות ברצועת עזה ובחזית הצפון. מניין חללי צה"ל במלחמת חרבות ברזל (עד סוף אוגוסט 2024) עומד על כ-700 חיילות וחיילים, מכל חלקי החברה הישראלית. אלפי פצועים עדיין מטופלים בבתי חולים, ואלפים רבים אחרים סובלים מתגובות פוסט-טראומטיות למיניהן. בעזה עדיין שבויים כמאה חטופים שמצבם לא ברור, ומאות אלפי אזרחים, תושבי עוטף עזה וגבול הצפון, עדיין אינם יכולים לשוב ולהתגורר בבתייהם.

לנוכח האתגרים הביטחוניים, הכלכליים, החברתיים והפוליטיים חסרי התקדים שמדינת ישראל מתמודדת עימם, חשים ישראלים רבים כי שנת תשפ"ד הייתה

שנה גורלית לעתידה, לצביונה ולחוסנה של מדינת ישראל. לנוכח ריבוי האתגרים וחוסר התפקוד של גופים מדינתיים רבים, נרתמה החברה האזרחית הירתמות מעוררת השתאות. גם הציבור החרדי רתם את משאבי הקהילה וההון החברתי הייחודיים לו למאמץ הזה. מרבית פעולות ההתנדבות של החרדים מכל הזרמים צמחו במהירות מלמטה, מהרחוב ומהקהילה החרדית, ולא נעשו בעקבות הוראת רבנים – תופעה המעידה על החיות (ויטליות) הגבוהה של קהילה זו.

מלחמת חרבות ברזל השפיעה ומשפיעה על כל חלקיה של החברה הישראלית השפעה דרמטית. עם זאת, כאמור, בשל מאפייניו המתבדלים של הציבור החרדי, חלקים ממנו לא חוו את המלחמה בעוצמה ובאינטנסיביות שבה חווה אותה מרבית הציבור בישראל. בעיניהם המלחמה כואבת ומטרידה, אך ככל הנראה פחות משהיא מטלטלת את מרבית הציבור הישראלי. אף שבעת הזאת עדיין מוקדם לקבוע מסמרות בנוגע להשלכות מאורעות שמחת תורה ומלחמת חרבות ברזל על מגמת השיתוף של החברה החרדית בנטל הביטחוני, בשירות הצבאי והאזרחי, אפשר כבר להעריך כי הגורמים המודרניים בציבור החרדי יגבירו את ניסיונות ההתקרבות המדודים שלהם לחברה הלא־חרדית גם בתחום הזה. מעניין יהיה לבחון במחקר עתידי מה יישאר מתחושת השותפות שהתגברה בין חילונים לחרדים בעקבות מלחמת חרבות ברזל בחלוף הזמן, וכיצד יתעצבו ויתייצבו יחסי הכוחות והשיח הפנים־חרדיים בין שמרנים למחדשים (מודרנים), לנוכח ניתוח הלב הפתוח שעוברת החברה הישראלית כולה בעת הזאת.

נספח

רשימת המרואיינים

גיל	מגדר	שייכות פנים־חברית	מיקום על הציר שמרנות-מודרניות	מועד הראיון	עיסוק מרכזי ופעילות מרכזית במלחמה
41	גבר	ליטאי	זרם מרכזי, נטייה לשמרנות	8 בפברואר 2024	מנהל ארגון רפואי ומתנדב בארגון הצלה רפואי
31	גבר	חסיד	נטייה למודרני	5 בפברואר 2024	איש היי־טק וחבר מועצה בעיר מעורבת
40	גבר	חסיד חב"ד	זרם מרכזי, נטייה למודרניות	5 בפברואר 2024	איש עסקים, לשעבר חבר מועצה בעיר מעורבת
36	אישה	ליטאית	מודרנית מאוד	15 בפברואר 2024	פעילה חברתית ויזמית
40	אישה	ספרדייה ליטאית	נגיעות מודרניות	15 בפברואר 2024	פעילה שכונתית, עובדת בארגון חברתי
29	אישה	חסידת בעלז	מודרנית	15 בפברואר 2024	פעילה שכונתית, מנהלת חשבונות
29	גבר	חסיד אשלג	שמרני	19 בפברואר 2024	עובד עירייה
38	אישה	ספרדייה	זרם מרכזי, נגיעות מודרניות	22 בפברואר 2024	מנהלת בכירה ברשת חינוך ספרדית
34	גבר	ספרדי ליטאי	זרם מרכזי, נגיעות מודרניות	22 בפברואר 2024	ראש עמותה, ניהל בעבר מחוז בשירות האזרחי
41	גבר	ליטאי	זרם מרכזי עם נגיעות מודרניות	26 בפברואר 2024	יועץ אסטרטגי ואיש ציבור חרדי, שירת במילואים במחנה שורה
44	גבר	חסיד חב"ד	זרם מרכזי עם נגיעות מודרניות	19 במרץ 2024	עיתונאי וחיק
40	גבר	ספרדי	זרם מרכזי	21 במרץ 2024	חבר מועצה בעיר חרדית
47	גבר	ליטאי	זרם מרכזי	10 באפריל 2024	פעיל חברתי ויועץ לקהילות
37	גבר	חסיד ויז'ניץ	מרכזי־שמרני	מאי 2024	עובד סוציאלי ויזם חברתי

רשימת המקורות

—

בראון, בנימין (2017). מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים. עם עובד.

גרינווד, חנן (2024, 11 באפריל). [השר ארבל: "המציאות השתנתה –](#)

[הציבור החרדי צריך לעשות חשבון נפש", ישראל היום.](#)

היון, אליעזר (2023). צבא, חרדים ומלחמת חרבות ברזל: האומנם שינוי מגמה. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

וסרמן, מתן (2024, 20 ביוני). [ח"כ פינדרוס הפתיע: אם התנאי הבא](#)

[ימולא, החרדים יתגייסו. מעריב.](#)

כהנר, לי (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כהנר, לי ומלאך, גלעד (2023). שנתון החברה החרדית בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כך, איצלה (2024, 4 באפריל). **מכתב ראשון בנושא גיוס מגדולי הרבנים הספרדים**: הסכנה האמיתית לשיבוט הספרדיות. כיכר השבת.

לוי, יגיל (2003). **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל**. משכל. מוניץ, יוחנן (2016). **פרקים נבחרים בפסיכיאטריה**. דיונון.

מלחי, אסף (2013). מתנדבים חרדים בשירות אזרחי בישראל: הון חברתי ומניעים לבחירת מסגרת ההתנדבות. **כתב עת לחקר החברה החרדית**, 1, 41-21.

מלחי, אסף (2017). **צבא התעסוקה לחרדים**. מחקר מדיניות 116. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלחי, אסף (2020). **חנוך לנער על פי דרכו: מסגרות חינוך חלופיות לנערים חרדים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלחי, אסף (2021). **פריפריות במדים: מן השוליים לצבא ובחזרה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלחי, אסף (2024). **מעולם הישיבות לעולם המעשה: אתגרים חברתיים ופוטנציאל תעסוקתי בקרב תלמידי ישיבות חרדים**. מחקר מדיניות 199. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלחי, אסף וכהן, גבריאל (2022). כשירעדו אמות הספים: ארגוני חירום חרדיים וההתמודדות עם רעידות אדמה. **מערכות עורף** 3.

נוביק, עקיבא (2023, 31 בדצמבר). **חוצפת המיינסטרים החרדי מתחדדת במלחמה**. הארץ.

סיון, עמנואל (1991). **תרבות המובלעת**. אלפיים, 4, 98-45.

סיון, עמנואל וקפלן, קימי (2003). **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? מכון ון ליר**.

פורת, בני, רביצקי טור־פז, שלומית ואורביטו, יאיר (2024). "הַאֲחִיכֶם יָבֹאוּ לְמִלְחָמָה וְאַתֶּם תֵּשְׁבוּ בָהּ"?! דפי מקורות לחיקון ליל שבועות: חובת הגיוס לצבא והפטור ממנה. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פיקוד העורף. (2012). **תורה לטיפול באירוע רעידות אדמה וצונמי**. 83-82.

- קסיר־קלינר, ניצה וצחור־ישי, אסף (2016). **מתן תרומות כספיות בחברה החרדית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.
- קסיר־קלינר, ניצה, לויץ, אסף וצחור־ישי, אסף (2017). **מתנדבים בחברה החרדית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.
- קפלן, קימי (2024). **החברה החרדית ודימויה לנוכח מלחמת אוקטובר 2023: פרק בייצוגים שגויים**. מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות.
- קרלינסקי, אריאל, שדה, תום, יוגב, ערן ושראל, מיכאל (2024). על המיסים ועל הנפלאות: התפלגות הכנסות והוצאות המדינה בקרב משקי בית בישראל. **הרבעון לכלכלה** (בהכנה).
- רביצקי טור־פז, שלומית (2024, 31 במאי). **מלחמת מצווה או גזירת שמד?**. **מקור ראשון**, 14-15.
- שהינו־קסלר, שלומית, גולדברג, דב וזוסמן־אפרתי, שני (2024). **דפוסי התארגנות והתנדבות בציבור החרדי במלחמת חרבות ברזל**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.
- שטרן, ידידיה, יפה, נחומי, מלאך, גלעד ומלחי, אסף (2022). **יהודית, חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Maykut, Pamea & Morehouse, Richard (1994). *Beginning qualitative research: A philosophic and practical guide*. Routledge.

Moustakas, Clark (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.

Putnam, Robert D. (1995). Bowling alone: America's declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.

Taylor, Charles (1990). Models of civil society. *Public Culture*, 3(1), 95-118.

רננה שלמון, מנוחת הלוחמים, 2013

